

3-5 Ekim 2004
İstanbul - Türkiye

7. Uluslararası Bediüzzaman Sempozyumu

**Çok Kültürlü Bir Dünyada İmanlı,
Anlamli ve Barış İçinde Yaşama Pratiği:
Risale-i Nur Yaklaşımı**

 NESİL

3-5 Ekim 2004
İstanbul - Türkiye

7. Uluslararası Bediüzzaman Sempozyumu

**Çok Kültürlü Bir Dünyada İmanlı,
Anlamlı ve Barış İçinde Yaşama Pratiği:
Risale-i Nur Yaklaşımı**

Danışman:
Prof. Dr. Faris Kaya

Yayın Yönetmeni:
Selahattin Arslan

Editör:
Ömer Faruk Paksu

Kapak:
Mesut Sarı

Üretim:
Ali Osman Macit

ISBN: 975-269-041-6

Baskı: Ekim 2004

Baskı-Cilt:
Nesil Matbaacılık
Sanayi Cd. Bilge Sk. No: 2
34196 Yenibosna / İstanbul
Tel: (0212) 551 32 25 pbx

NESİL YAYINLARI

Sanayi Cd. Bilge Sk. No: 2 Yenibosna
34196 Bahçelievler / İstanbul
Tel: (0212) 551 32 25 pbx
Faks: (0212) 551 26 59

İnternet: www.nesilyayinlari.com
e-posta: nesil@nesilyayinlari.com

© Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince bu eserin yayını hakkı anlaşılmalı olarak Nesil Basım Yayın'a aittir. İzinsiz, kısmen ya da tamamen çoğaltılıp yayınlanamaz.

SOSYAL ADALET, İNSAN HAKLARI VE BEDİÜZZAMAN

Yrd. Doç. Dr. Nurettin Turgay¹

Giriş

Günümüzde, İslâm âleminin hemen hemen her yerinde, birçok alanda büyük problemler yaşanmaktadır ve İslâm âlemi, tabir caizse, diğer dünya devletleri, özellikle Batı ülkeleri karşısında aciz ve çaresiz bir durumda bulunmaktadır. Bunun elbette çeşitli sebepleri vardır. Kanaatimize göre bu perişanlığın en önemli sebebi, İslâm âleminde insanların tabii haklarının çiğnenmesi ve sosyal adalet esaslarının uygulanmamasıdır.

Müslüman devletler, gayr-ı müslim ülkelerin sultasından kurtularak siyasî, iktisadî ve askerî alanlarda kendi kendilerine yetebilmeleri için ne yapmalıdırlar? Bu soruya cevap olarak çeşitli fikir ve düşünceler ileri sürülebilir.²

¹ **Yrd. Doç. Dr. Nurettin Turgay:** 1952 yılında Mardin/Kızıltepe'de doğdu. 1970 yılında Mardin İmam Hatip Okulunu bitirdikten sonra, 1975 yılında İzmir Yüksek İslâm Enstitüsünden mezun oldu. 1973 yılında İzmir/Karşıyaka'da İmam-Hatip olarak göreve başladı. Diyanet İşleri Başkanlığı Haseki Eğitim Merkezi birinci dönemden mezun olduktan sonra, Manisa ve Balıkesir'de merkez vaizi olarak görev yaptı. 1987 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Arapça Öğretim Görevlisi olarak atandı. Tefsirden yüksek lisans (1991) ve Arapçadan doktorayı (1995) tamamladıktan sonra, 1996'da Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesine Yrd. Doç. olarak atandı. Halen bu göreve devam etmektedir.

² Bu konuda geniş bilgi için bakınız: Mevduđi, İslâm'da İhya Hareketleri, trc. Halil Zafir, Ankara 1967, s. 32 vd.; Seyyid Kutup, İslâm ve Kapitalizm Çatışması, trc. Mustafa Uysal,

Kanaatimizce İslâm ülkelerinin, Batı devletleri karşısında bu acizlik ve perişanlıklarından kurtulabilmeleri için, her şeyden önce içte ve dışta güven kazanmaları gerekir. Bilhassa kendi iç âleminde güveni sağlamadıkları müddetçe, dışarıya karşı güveni sağlamaya ve çeşitli problemlerini halletmeye çalışmaları, boş bir hayal peşinde koşmaktan başka hiçbir şeyi ifade etmeyecektir. Çünkü, iç organlarından rahatsız olan bir kişinin ayakta durabilmesi ve diğer insanlar arasında sağlıklı bir hayat sürdürebilmesi, imkansız gibi görünmektedir. Kişinin, diğer insanlar arasında normal bir hayat sürdürebilmesi için, her şeyden önce iç bünyesinin sağlıklı olması gerekir. İslâm âleminin de, dünya milletleri ile aynı seviyeye gelebilmesi ve hatta onları geride bırakıp daha ileriye gidebilmesi için, kendi içinde güven ortamını tesis etmesi gerekir. Toplumda iç güvenin sağlanması için ise, toplumu oluşturan tüm bireylerin çeşitli kişisel haklarının korunması ve sosyal adaletin topluma hakim olması icap eder. Haklarının korunduğuna, kişi olarak özgürlüklerinin sağlandığına kanaat getirmeyen insanlardan oluşan bir toplum, mutlu olduğunu söyleyemez. Kendini mazlum, mahkum, mağdur ve mahkur olarak hisseden insanların bulunduğu toplumlarda, barıştan, güvenden ve çağdaşlaşmadan söz edilemez.

İnsan hakları konusundaki hassasiyetimiz, bizi, “Sosyal Adalet, İnsan Hakları ve Bediüzzaman” hakkında bu yazıyı yazmaya sevk etti. Günümüzde “İnsan Hakları” konusunda çok çeşitli araştırmalar yapılmış ve yapılmaktadır. Ancak yazarlar doğal olarak bu konuyu kendi bakış açısından açıklamaya çalışmaktadır. Biz de bu çalışmamızda, kendi bakış açımıza göre sosyal adalet, insan hakları ve merhum Bediüzzaman’ın konu ile ilgili görüşlerini açıklamaya çalışacağız.

Aslında Kur’an’ın, hemen hemen her sûresinde insan haklarına dair işaret ve tavsiyeleri bulmak mümkündür. Fakat biz burada, Kur’an’dan konu ile ilgili olarak bazı âyetlere yer vermekle yetineceğiz. Çünkü biz daha önce, “Kur’an’da Sosyal Adalet ve İnsan Hakları” başlığı altında bir makale yazdık;³ ardından bu makalenin ikinci bölümünü, “Kur’an’ın İnsan Haklarına Verdiği Önem” başlığı ile biraz daha geliştirdik ve yayınladığımız bir kitapta geniş yer verdik.⁴ Bu konudaki bazı yazılarımız da, 6 Kasım 2002 tarihinden

Konya 1967, s. 59 vd.; Roger Garaudy, Entegrizm Kültürel İntihar, trc. Kamil Bilgin Çileçöp, İstanbul 1992, s. 82 vd.; Mehmet Paçacı, Kur’an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?, Ankara 2000, s. 16 vd.

³ Nurettin Turgay, Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Diyarbakır 1999, I, 41vd.

⁴ Nurettin Turgay, Arap Dili Belağatı ve Kur’an, Diyarbakır 1999, s. 54 vd.

itibaren Diyarbakır Söz gazetesinde yirmi sekiz gün, dizi halinde yayımlandı.⁵

Bu tebliğimizi üç bölüm halinde hazırladık. Birinci bölümde sosyal adalet, ikinci bölümde insan hakları kavramlarını açıklamaya çalıştık. Üçüncü bölümde ise, Bediüzzaman'ın bu kavramlarla ilgili görüşleri üzerinde durduk.

A. SOSYAL ADALET

Sosyal bir varlık olup tek başına yaşayamayan insanın, toplumun kopmaz bir parçası olarak bir takım iyi vasıflar kazanması, güzel huy ve iyi ahlâk örnekleriyle donatılması gerekir.

Kişisel menfaat ve çıkarlarını ön planda tutan, başkalarını hor ve hakir gören, başkalarının tabii haklarına saygı göstermeyen kişiler, her zaman topluma ters düşerler. Bu tür insanlardan oluşan bir toplum, zamanla parçalanıp dağılmaya, en azından güvensizlik havasında boğulmaya mahkumdur. Onun içindir ki Kur'an, kişiyi, toplumun kopmaz bir parçası olarak kabul etmektedir; bununla beraber, toplumu oluşturan bütün insanların önüne, sosyal adalet ve insanların tabii hakları hususunda uymaları gereken bazı kuralları koymaktadır.

Kur'an, her şeyden önce insanları, tabii bir varlık olarak doğuştan eşit görmektedir; ancak, doğuştan sonra insanlar arasında oluşan bazı farklılıkları çeşitli âyetlerde dile getirmektedir. Bu farklılıkları, konu ile ilgili âyetlerin ışığında şöyle sıralamamız mümkündür:

1. İnsanlar doğarken, tabii haklar bakımından eşit olarak doğarlar. Ondan sonra bazıları, temiz inanç ve güzel davranışları sebebiyle diğerlerinden daha çok değer ve fazilet kazanmaktadır. Bu hususu dile getiren bir âyetin meali şöyledir:

*“Allah sizden, inanıp iyi işler yapanlara va'd etti; onlardan öncekileri nasıl hükümran kıldıysa, onları da yeryüzünde hükümran kılacak ve kendileri için seçip beğendiği dinlerini kendilerine sağlamlaştıracak ve korkularının ardından kendilerini güvene erdirecektir.”*⁶

Bu âyette, inanan ve yararlı işlerde bulunan insanlar övülmekte ve bu vasıfları taşıyan insanların yeryüzünün, dolayısıyla tüm insanlığın hakimiyetini elde edecekleri haber verilmektedir.

⁵ Diyarbakır Söz, 6 Kasım 2002 – 12 Aralık 2002 tarihleri arası.

⁶ en-Nur 24/55.

Hız Muhammed (s.a.v.) de, “Ümmetinden hak üzere hareket eden bazı insanlar olacak; onlara muhalefet edip ters hareket eden kişiler, kıyamet gününe kadar kendilerine zarar veremeyecekler”⁷ diyerek, hakka uygun hareket edenlerin, bu dürüstlükleri sebebiyle kazandıkları üstünlüğü anlatmıştır.

Bu âyet ve hadise göre, sağlam inanç ve dürüst amel, insana dünya hayatında üstünlük sağlamaktadır. Kanaatimize göre bugün için Müslümanlar, Kur’an ve sünnette haber verildiği gibi inanç ve davranışlarında dürüst ve ihlâslı olmadıkları ve ona göre çalışmadıkları için, yeryüzünde egemen değildirlere. Müslüman olmayan bazı milletler, bize göre din ve inançları batıl da olsa, kendi inanç ve amellerinde daha samimi, daha dürüst ve daha çalışkan oldukları için, Allah, yeryüzünde egemen olmayı bugün için onlara nasip etmiştir.

2. İnsanlar arasında, doğuştan sonra elde edilen ilim ve fazilet açısından farklılığın oluştuğunu haber veren bazı âyetlerin meali şöyledir:

*“Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”*⁸

*“Allah, sizden inananların ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltir.”*⁹

İnsanlar, doğuştan elde edilen tabii haklar açısından eşittir; ancak bu âyetlerde haber verildiği gibi doğuştan sonra çeşitli emekleri harcayarak kazandıkları bilgi ile, birbirlerine karşı üstünlük kazanabilmektedirler. İlim sahibi olan kişilerle cahillerin bir olmadığı, herkes tarafından açık bir şekilde bilinmektedir. Temiz inanç ve ilim sahibi olan kişiler, buldukları toplumu oluşturan insanlar arasında temayüz edip öne çıkmakta, saygı ve değer kazanıp liderlik vasfını elde etmektedirler. Ayrıca, ahiret hayatında Cennetle mükatatlandırılacakları da müjdelenebilir.

3. Doğuştan sonra elde edilen hayat şartları, geçim ve kazanç bakımından da, insanlar arasında farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bu farklılıklar, Kur’an’da şöyle haber verilmektedir:

*“Allah, rızık konusunda kiminizi kiminizden üstün kıldı.”*¹⁰

*“Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için, kimini ötekine derecelerle üstün kıldık.”*¹¹

⁷ İsmail b. Kesir, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, Beyrut 1969, III, 103 vd.

⁸ ez-Zümer 39/9.

⁹ el-Mücadele 58/11.

¹⁰ en-Nahl 16/71.

¹¹ ez-Zuhruf 43/32.

Bu âyetlerde anlatıldığı gibi, rızık konusunda insanlar arasından farklılıklar bulunmaktadır. İnsanların bazıları maddî yönden daha zengin ve diğer bazıları ise, daha fakirdirler. Bununla, toplumda insanlar arasında sosyal denge sağlanmaktadır. Yoksa maddî yönden zengin olmak, diğer insanlardan daha iyi veya daha üstün olmak demek değildir. Peygamberler, Allah'ın sevdiği ve kendisi için elçi olarak seçtiği kişilerdir. Onlar bile fakirliği yaşamışlardır. Fakirlik bir eksiklik olsaydı, hiç şüphesiz Allah, peygamberlere fakirliği nasip etmezdi.

4. Bazı insanlar, dünya hayatında kazandıkları bir takım faziletler vasıtasıyla, başkalarına karşı üstünlük kazanmakta ve farklılık sergilemektedirler:

“Müminlerden özürsüz olarak savaştan geri kalanlarla, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla savaşanlar bir olmazlar. Çünkü Allah, mallarıyla ve canlarıyla savaşanları, savaşa katılmayanlardan kat kat üstün tutmuştur. Allah hepsine iyilik va'd etmiştir. Allah yolunda savaşanları, savaştan geri kalanlara karşı büyük bir mükafatla ödüllendirecektir.”¹²

Bu âyette anlatıldığı gibi, dünya hayatında malı ve canı ile Allah yolunda bulunan kişilerin, aynı şekilde hareket etmeyenlerden üstün olmaları, son derece normal ve tabii bir olaydır. Bu alanda birbirine zıt hareket eden insanlar, nasıl bir olabilsinler? Bir tarafta, Allah'ın emrine uyararak malı ve canı ile insanların yararına çalışan, onların haklarını koruyan kişiler; öbür tarafta, kendi çıkarlarını, menfaat duygularını her şeyin üstünde tutarak, insanların hukukunu hiçe sayanlar...

5. Yüce Allah, tarihin çeşitli dönemlerinde, her bakımdan dürüstlük, olgunluk ve mükemmellik arz eden bazı kişileri, diğer insanlar arasından seçerek peygamber olarak görevlendirmiştir:

“O peygamberler ki, biz onlardan bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık.”¹³

Yukarıda da değindiğimiz gibi Kur'an, insanları insan olarak eşit görmektedir. Fert, aile, toplum, soy, kabile ve millet olarak hiç kimsenin kimse-den üstünlüğü söz konusu olamaz. İnsanların mal varlığı, mesleği, makamı, tahsili, rengi, cinsi, dili ve kültürü ne olursa olsun, fark etmez; herkes eşittir ve Allah'ın yanında herkes eşit tabii haklara sahiptir. Kur'an kültüründe, imtiyazlı kişi veya zümreler söz konusu değildir. İnsanlar, olsa olsa insani gö-

¹² en-Nisa 4/95.

¹³ el-Bakara 2/253.

revlerinde gösterdikleri özen ve takvaları münasebetiyle farklı ve daha meziyetli kabul edilebilirler.¹⁴

6. Kur'an, insanların özel mülkiyet haklarını kabul etmekte ve bu durumda toplumda zengin olmayı meşru kılmaktadır. Ancak Kur'an, özellikle zengin-fakir ayırımının yapılmamasını, fakirlere zekat, fitre, sadaka, fidye ve bağışlarla yardımların yapılmasını emretmekte ve fakirlerin şu veya bu şekilde hor görülmesine asla rıza göstermemektedir. Hatta Yüce Allah, bu konuda peygamberi Hz. Muhammed'i (s.a.v.) uyarmıştır. Kur'an'da yer alan ve bu türden uyarı niteliğini taşıyan iki olay vardır:

a) Bir ara Mekke'nin ileri gelenleri, fakir insanların Hz. Muhammed'in (s.a.v.) yanında toplandıklarını görünce, onunla konuşmaya tenezzül etmişler. Hz. Muhammed (s.a.v.) konuşmak üzere kendilerini davet edince, onun etrafında toplanan fakir ve yoksulları kast ederek, "Bunlar kim oluyor ki, biz gelip onlarla beraber senin yanında oturalım, onların huzurunda seninle konuşalım? Biz geldiğimiz zaman, sen onları yanından çıkar. Biz, ancak bu şekilde gelip seninle konuşuruz" demişler. Mekkeli müşriklerin ileri gelenlerinin Müslüman olmalarını son derece arzu eden Hz. Muhammed (s.a.v.), bu teklifi kabul eder gibi olmuş ve onlar geldiği zaman, fakir Müslümanları yanından çıkarmayı düşünmüştür. Fakat, böyle bir ayırıma razı olmayan Yüce Allah, Hz. Muhammed'i (s.a.v.) âyetle uyarmıştır:

*"Rabbinin rızasını isteyerek sabah akşam ona dua edip yalvaranları, sakin huzurundan kovma. O müşriklerin yaptıklarından sana bir sorumluluk, senin yaptıklarından da onlara bir sorumluluk yoktur. Eğer o fakirleri huzurundan kovarsan, zalimlerden olursun."*¹⁵

Bu âyetin nazil olması üzerine, Hz. Muhammed (s.a.v.) müşriklerin ileri gelenlerinin bu konudaki tekliflerini kabul etmemiş ve ondan itibaren, bu fakir sahabeleri incitmek için, onlar onun huzurundan müsaade alıp gitmedikçe, kendisi onların yanından kalkmak istememiştir.¹⁶

Yüce Allah, bu âyette açıkça zengin-fakir ayırımcılığına karşı çıkmakta ve belki Mekkeli müşriklerin ileri gelenleri Müslüman olur da bu davaya hizmet ederler şeklinde iyi niyetle hareket eden Hz. Muhammed'i (s.a.v.), bu düşüncesinden dolayı uyarmaktadır. Yine Allah bu âyette, insanın kalbini incitecek, onu rencide edecek herhangi bir ayırımda bulunmanın zulüm ve

¹⁴ Abbas Mahmut el-Akkad, Kur'an Felsefesi, trc. Ahmet Demirci, Ankara tsz. s. 102 vd.

¹⁵ el-En'am 6/52.

¹⁶ bkz.. Muhammed b. Ömer ez-Zamahşeri, el-Keşşaf, Mısır 1977, II, 68; Abdulfettah el-Kadi, Esbabu'n-Nüzul, Mısır tsz. s. 101.

böyle bir ayırımında bulunan kişilerin de, peygamber dahi olsa, zalimlerden olacaklarını açıkça ifade etmektedir.

b) Yüce Allah tarafından, peygamberi Hz. Muhammed'e (s.a.v.) yönelik bir uyarı niteliğini taşıyan ikinci bir olay şöyledir:

Hz. Muhammed (s.a.v.), bir gün Mekkeli müşriklerin ileri gelenlerine İslâm dinini anlatıp onları tevhid inancına davet etmekle meşgul iken, gözleri görmeyen ve fakir biri olan Abdullah b. Ümmi Mektum adındaki bir kişi, onun huzuruna varıyor ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) meşguliyetinin farkında olmadığı için, "Ey Muhammed, Allah'ın sana öğrettiğinden bana da öğret" diyordu. Hz. Muhammed (s.a.v.), karşısındakilerle konuşmaya devam ederken, Abdullah b. Ümmi Mektum da söylediğini tekrarlıyordu. Onun bu ısrarlarından bir nevi rahatsız olan, hatta bu nedenle yüzünü ekşiten Hz. Muhammed (s.a.v.), anında Yüce Allah tarafından uyarılıp ikaz edilmişti.¹⁷ Bu konuda nazil olan âyetlerin meali şöyledir:

*"Kendisine o âmâ geldi diye Peygamber yüzünü ekşitti ve öteye döndü. (Ey Muhammed!) Ne bilirsin, belki de o arınacak yahut öğüt alacak da bu öğüt kendisine fayda verecek. Kendini muhtaç hissetmeyene gelince, sen ona yöneliyorsun. (İstemiyorsa) onun arınmamasından sana ne! Allah'a karşı derin bir saygıyla korku içinde koşarak sana geleni ise bırakıp ona aldırmyorsun. Hayır, böyle yapma! Çünkü bu (Kur'an) bir öğüttür. Dileyen ondan öğüt alır. O, şerefli ve sadık yazıcı meleklerin elindeki yüksek, tertemiz ve çok değerli sayfalardır."*¹⁸

Görüldüğü gibi, Yüce Allah bu âyetlerde açık bir şekilde Hz. Muhammed'i (s.a.v.) yaptıklarından dolayı uyarmaktadır. Bu uyarılara göre, kendini beğenen zengin insanların, âmâ ve fakir olan bir kişiden hiçbir üstünlükleri yoktur. İnsanın temiz inancı ve dürüstlüğü olmadıktan sonra, dünyadaki servet, tahsil, makam, şöhret ve benzeri özelliklerinin, Kur'an ölçülerine göre hiçbir değeri yoktur. Onun için bu âyetlerde, temiz inançlı ve samimi olan yoksul kişi övülmekte, kendilerini beğenip böbürlenene ve toplumun ileri gelen zenginleri olan kişiler aşağılanmaktadır. Bununla beraber, yoksul kişi ile ilgilenmeyip diğerlerine farklı bir şekilde iltifat eden Hz. Muhammed (s.a.v.) de, yaptıklarından dolayı uyarılmaktadır. Bu ölçülere göre, bugün dünya çapında zengin sayılabilen servet sahiplerini, devlet yönetimlerinin en üst düzeylerinde bulunan yöneticileri ve benzeri kişileri tahsil, makam ve mal varlıkları ve hele soy kökenleri sebebiyle üstün gören ve onları diğer insanlar-

¹⁷ Muhammed b. Cerir et-Taberi, Camiu'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an, Beyrut 1995, XXX, 64 vd.; İsmail b. Kesir, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, Beyrut 1969, IV, 470 vd.

¹⁸ Abese 80/1-16.

dan farklı bir muameleye tabi tutan kişilerin, inanç ve insanlık açısından kendilerini sorgulamaları gerekir.

Ayrıca bu âyetlerde anlatılan Abdullah b. Ümme Mektum olayı, Kur'an'ın mucize olduğunu gösteren önemli kanıtlardan biridir. Çünkü bazılarının iddia ettiği gibi Kur'an, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) uydurduğu bir kitap olsaydı, onun, yazdığı kitapta kendi kendini kınaması düşünülmezdi. O, kendisi için itap, kınama ve uyarı mahiyetindeki bu âyetleri gizlememiş, böyle bir şeyi düşünme cihetine gitmemiş ve onları, Allah'tan geldiği gibi insanlara tebliğ etmiştir.¹⁹

Maun Sûresinin Yorumu Işığında Sosyal Adalet

Kur'an, son derece önemli olan adaletin sosyal hayata yansımalarını hedeflemektedir. Bilindiği gibi sosyal adaletin gerçekleşmesi, ancak insan eşitliğine riayet etmekle mümkün olabilir. Yukarıda verdiğimiz örneklerden de anlaşıldığı gibi Yüce Allah, gerektiğinde bu konuda Peygamberini bile uyarmıştır. Kur'an'ın bir sûresinde bu konuya farklı bir açıklık getirilmektedir:

“Ceza gününü yalanlayanı gördün mü? İşte o, öksüzü iter kakar ve yoksulu doyurmaya önyak olmaz. Şu namaz kılanların vay haline ki onlar namazlarından gaflet ederler (namazlarına önem vermezler). Onlar gösteriş için (ibadet) yaparlar ve insanlara en ufak bir yardımı dahi engellerler.”²⁰

Yüce Allah bu sûrenin ilk âyetlerinde, yetimi def edip hakkını ödemeyen, aç ve muhtaç olan yoksulu cimriliği ve ahiret inancından yoksun olması sebebiyle doyurmayan, doyurabilecekleri de bu konuda teşvik etmeyen kişileri, dini yalanlayanlar olarak tanımlamaktadır. Burada dini yalanlayanlar, ahiret hayatıyla ilgili hesap, mükafat, ceza, azap, Cennet, Cehennem ve benzeri konulara inanmayıp bunları inkar edenler anlamındadır.²¹ Bu ilk âyetler, sûrenin birinci bölümünü oluşturmaktadır.

Anlaşıldığı gibi bu âyetlerde, toplumun ezilen insanların problemlerine dikkat çekilmekte, onların haklarının korunması ve sosyal sıkıntılarının giderilmesi emredilmektedir.

Bu sûrenin ikinci bölümünü oluşturan diğer âyetlerinde ise, namazlarından gafil olan, riya ve gösterişte bulunan insanların durumu tenkit edilmektedir. Yetim ve fakirlerin durumu ile ibadetteki gaflet ve riyakarlığın beraber

¹⁹ Seyyid Kutup, fi Zilali'l-Kur'an, Beyrut 1971, VIII, 460.

²⁰ el-Maun 107/1-7.

²¹ bkz.. Muhammed b. Ahmed el-Kurtubi, el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an, Beyrut 1988, XX, 143.

anılması, dikkat çekicidir. Bu sûredeki iki bölümün beraber verdiği mesajlardan anlaşıldığına göre, toplumda sosyal adaletin oluşması için kendilerine düşen görevleri yerine getirmeyen, yetim, fakir, yoksul ve muhtaç kişilerin durumuna eğilmeyen insanlar, son derece dindar geçinseler ve kendilerini ibadet ehli olarak göstermeye çalışsalar bile, İslâm dinine ve ahiret gününe tam manasıyla inanmış sayılmazlar. Böyle insanlara yazıklar olsun. Çünkü bu çeşit kişiler, Müslüman görünmelerinde, inanç ve ibadetlerinde samimi iseler, toplumda sosyal adaletin yerleşmesi için çalışırlar; yoksul ve fakirlerin dertleriyle dertlenirler. Çünkü samimi inanç ve iman, insanı bu istikamette yönlendirir.²²

Zaten bu sûrenin sonunda “maun” kelimesi geçtiği için, ona “Maun Sûresi” ismi verilmiştir. “Maun” kelimesi, ufak da olsa, yapılan her çeşit hayır ve verilen emanet gibi anlamlara gelmektedir.²³

İnsan eşitliğine bu derece özen gösteren Kur’an, toplumda sosyal adaletin oluşması için çeşitli kurallar getirmiştir. Kur’an’da emredilen zekat, fitre, fıdye, kefare, infak, sadaka ve benzeri hükümler, toplumda sosyal denge ve adaletin oluşmasını hedeflemektedir.

Adalet

Batı düşüncesinde, on sekizinci yüzyılın sonlarında ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında “İnsan Hakları”, “Hukuk Devleti” ve benzeri kavramlar ortaya çıkmıştır. Batı dünyasında bu özel terimlerin ortaya çıkarılmaları, bunların mevcut Tevrat ve İncil’de bulunmamlarından kaynaklanmaktadır.²⁴ İslâm âleminde İlahi vahiy tahrif edilmediği için, Batılılaşma döneminden önce, “Hukuk Devleti” ve “İnsan Hakları” gibi terimlerin kullanılmasına gerek yoktu. İlahi vahye uyulmasını istemek, insan haklarına, adalete, temel hukuk ilkelerine uyulmasını istemek demek oluyordu. Aslında “İnsan Hakları”, Hukuk Devleti” ve “Adalet” kavramları, İlahi vahiydir ve bunların tebliği, Adem (a.s.) ile başlamıştır. Fakat günümüzde İslâma “İnsan Hakları” ve “Hukuk Devleti” kavramları hakkında önyargılı itirazlar yöneltilmektedir. Ama “Adalet” konusunda herhangi bir şey söylenememektedir. Çünkü, mana itibarıyla bütün bu kavramları kapsayan “Adalet” mefhumu, Kur’an’ın çeşitli âyetlerinde açıkça dile getirilmektedir:

“Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman, adaletle hükmetmenizi emreder. Doğrusu Allah, bu-

²² Kutup, fi Zilal, VIII, 679 vd.

²³ Ali b. Muhammed el-Maverdi, en-Nuketü ve'l-Uyünü, Beyrut 1992, VI, 353.

²⁴ Hüseyin Hatemi, İslâmda İnsan Hakları ve Adalet Kavramı, Doğu ve Batıda İnsan Hakları, Ankara1996, s. 1.

nunla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.”²⁵

Bu âyette anlatılan, emaneti ehline verme ve insanlar arasında adaletle hükmetme meseleleri, çok ciddi ve son derece önemli meselelerdir. Aslında bu iki mesele, biri diğerinden ayrılmayacak derecede birbirleri ile irtibatlıdır. Aynı zamanda bu mesajlar, daha çok egemen olan yöneticilere yöneliktir. Rivayet edildiğine göre Hz. Ali (ö. 40/661), bu âyetin tefsiri ile ilgili olarak şöyle demiştir: “İmamın (idare makamında olan yöneticinin), Allah’ın indirdiği ile hükmetmesi ve emaneti ehline vermesi gerekir. İmam böyle hareket ettiği zaman, idare ettiği insanların da onu dinlemeleri ve emirlerine riayet etmeleri gerekir.”²⁶

Hız. Ali’nin, bu âyetin yöneticilere yönelik olduğunu söylemesi, bu âyetin nüzul sebebine dayanmaktadır. Rivayet edildiğine göre, bu âyetin nüzul sebebi şöyledir: Mekke’nin fethi günü, Resulullah (s.a.v.) Mekke’ye girdiği zaman, Kabe’nin miftahdarı (anahtarcısı) olan Osman b. Talha b. Abduddar, Kabe’nin kapısını kilitlemiş ve anahtarı Hz. Muhammed’e (s.a.v.) vermek istememiştir; daha sonra da, “Resulullah (s.a.v.) olduğunu bilseydim, men etmezdim” demiştir. Hz. Ali, derhal Osman’ı tutarak kolunu bükmüş ve anahtarı ondan alarak Kabe’nin kapısını açmıştır. Hz. Muhammed (s.a.v.) içeriye girip iki rekat namaz kılarak çıktığı zaman, amcası Hz. Abbas, anahtarın kendisine verilmesini, daha önce yapmakta olduğu zezem suyunu dağıtma ile Kabe’nin anahtarını taşıma görevlerinin kendisinde toplanmasını istedi. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.v.) Hz. Ali’ye, anahtarı Osman’a iade etmesini ve kendisinden özür dilemesini emretti. Hz. Ali de anahtarı götürüp özür dileyince, Osman, “Zorlayıp eziyet ettin, sonra da gelip tamire çalışıyorsun” dedi. Hz. Ali de, “Allah senin hakkında âyet indirdi” dedi ve bu âyeti okudu. Bunun üzerine Osman şehadet kelimesini okuyarak Müslüman oldu. Bu âyetin nüzülü ile, miftahdarlığın (Kabe’nin anahtarını taşıma görevi) ebedi olarak Osman evladında kalması, vahye müstenit oldu (dayandı). Sonra Osman Mekke’den hicret edip anahtarı kardeşi Şeybe’ye verdi. Bugün dahi, Kabe’nin anahtarı, Şeybe’nin torunlarındadır.²⁷

Bilindiği gibi, âyetin nazil olmasının sebebinin hususi olması, manasının umumi olmasına engel değildir. Bu âyetin böyle bir olay üzerine nazil olması, bu âyetteki adalet ve emanet kavramlarının manasını sınırlandırmaz.

²⁵ en-Nisa 4/58.

²⁶ Tirmizi, Ahkam, 4; et-Taberi, Cami, V, 200.

²⁷ Abdulfettah el-Kadi, Esbabü’n-Nuzul, Beyrut tsz. s. 71; Yazır Hak Dini, II, 1372 vd.

Adalet ve emanet, insan haklarının ve sosyal adaletin temel esasları konumundadır.

Hz. Muhammed (s.a.v.) de, bu âyetin tefsiri mahiyetinde çeşitli açıklamalarda bulunmuştur. O, kıyametin ne zaman kopacağını soran birine, “Emanet zayı olduğu zaman, kıyameti gözetle” demiştir. “Emanet nasıl zayı olur?” sorusuna karşılık olarak da, “İş, ehli olmayanların eline geçerse, kıyameti gözetle” diye cevap vermiştir.²⁸

İki kişi, Hz. Muhammed’e (s.a.v.) gelip, kendilerini emir olarak tayin etmelerini rica ettiler. O, “Biz, işimizi isteyen ve mevki düşkününe vermeyiz” diye buyurdu.²⁹

Kendisinden valilik isteyen Ebuzer’e de, şöyle dedi: “Ebuzer, sen zayıf-sın, o mevki bir emanettir; sonu da kıyamet gününde bir perişanlık ve pişmanlıktır; yalnız hak ederek alan ve üzerine düşeni de yerine getiren, müstesnadır.”³⁰

Hz. Ömer de, “Müslümanların başında bulunan kişi, dostluk veya akrabalık hatırına bir adamı bir işin başına getirirse, Allah’a, Allah’ın Peygamberine ve Müslümanlara hıyanet etmiş olur” demiştir.³¹

Burada, adaletle hareket etme ve emanete riayet etme ile ilgili bir âyetin anlamı üzerinde durduk; Hz. Muhammed’in (s.a.v.) bu konuda söylemiş olduğu bazı hadislere de yer vererek, konuyu yorumlamaya çalıştık. Burada verilen bu bilgiler, toplumda adaletle hareket etmenin ve emanete riayet etmenin, insanlar arasında sosyal adaletin yerleşmesinde ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.³² Adalet ve emanete riayet edilmeyen hiçbir toplumda, insan haklarının korunması ve sosyal adaletin oluşması, söz konusu olamaz.

*“Rabbinin kelimesi, doğruluk ve adalet bakımından tamdır. Onun kelimelerini değiştirebilecek yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”*³³

Bu âyette geçen “Rabbinin kelimesi” hakkında çeşitli yorumlar yapılmıştır. Âlimler bunu, Allah’ın hükümleri, emir ve yasakları, delilleri³⁴ va’di³⁵ ve

²⁸ Buhari, İlim, 2.

²⁹ Buhari, Ahkam, 6.

³⁰ Müslim, İmarat, 16.

³¹ Muhammed Cemaluddin el-Kasimi, Tefsiru'l-Kasimi, Beyrut 1994, V, 1334.

³² Bu âyetin açıklaması hususunda daha geniş bilgi için bakınız: Nurettin Turgay, Hazreti Ali ve Tefsirdeki Yeri, Diyarbakır 2001, s. 69 vd.

³³ el-En’am 6/115.

³⁴ el-Maverdi, en-Nuketü ve'l-Uyünü, II, 160.

³⁵ Muhammed Esed, Kur'an mesajı, İstanbul 1999, I, 250.

benzeri anlamlarda yorumlamışlardır. Ancak çoğunluğun dediği gibi, bunun Kur'an olarak değerlendirilmesi,³⁶ âyetin anlamına daha uygun düşmektedir. Çünkü Kur'an, Allah'ın va'dini, delillerini, hükümlerini, emir ve yasaklarını kapsadığı için, bütün bu anlam ve yorumlara şamil bulunmaktadır. Yüce Allah bu âyette bütün bu kavramların, adalet ve doğruluk bakımından mükemmel olduklarını haber vermektedir.

“Kuşkusuz Allah, adaleti, iyiliği ve akrabalara yardımı emreder; ahlâksızlığı, kötülüğü ve haksızlığı yasaklar; ders almanız diye size öğüt verir.”³⁷

Bilindiği gibi bu âyet, imamlar tarafından, Cuma hutbelerinin sonunda okunmaktadır. Bu âyet, genel olarak insan haklarını kapsadığı için, bir nevi insan hakları mesajı durumundadır. Ne acıdır ki, Cuma hutbelerinin sonunda yüksek sesle bu âyeti okuyan imamların ve onları dinleyen cemaatin büyük bir kesimi, bu âyetin kapsadığı geniş manaları anlamamakta ve verilmek istenen mesajların farkına bile varamamaktadırlar.

Manaları üzerinde durduğumuz bu âyetler, adalet kavramını geniş anlamı ile emreden âyetlerden sadece birkaçıdır. Kur'an'ın bu derece önem verdiği adalet, evrenseldir, kişi ve toplumlara göre değişmez. Sayın Sami Selçuk'un dediği gibi insanlar, her zaman ve her yerde barış ve mutluluğa muhtaçtırlar; bunu gerçekleşmesi için de, adalet gerekir.³⁸ Adaletin tecelli etmediği yerde de, barış ve mutluluğu yakalamak mümkün değildir.

Kur'an'ın, özellikle dünya çapında insanlar arasında sosyal bir adaletin oluşması için üzerinde durduğu önemli bir husus da, insanlar arasında ırk, kavim, millet ve benzeri hususlarda ayırım gözetmemesidir: *“Ey insanlar, biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve birbirinizi tanımanız için, sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Kuşkusuz Allah yanında en üstün olanınız, (günahlardan) en çok korunanınızdır. Allah, bilendir, haber alandır”³⁹* mealindeki âyette haber verildiği gibi, insanlar farklı kabile ve milletlerden oluşurlar. Bu farklılık, bir kabile veya milletin diğerlerinden üstün veya aşağı olmasını ifade etmez. Şu veya bu millettten olmak, hiçbir insana üstünlük sağlamaz. Ancak Allah'tan korkmak, onun emir ve yasaklarına riayet etmek, dürüst bir hayat sürdürmek ve özellikle insanların tabii haklarına saygı göstererek, bu konuda gereken şartlara uygun hareket etmek, insana üstün bir şahsiyet kazandırır. Bir de Yüce Allah bu âyetin başında, “Ey insanlar” diye hi-

³⁶ el-Kurtubi el- Cami, VII, 47.

³⁷ en-Nahl 16/90.

³⁸ Sami Selçuk, Demokrasiye Doğru, Ankara 1999, s. 13.

³⁹ el-Hucurat 49/13.

tap etmek sûretiyle, bu âyetteki mesajların, yalnız inananlara değil, bütün insanlara yönelik olduğunu göstermektedir.

Başka bir âyette de, bu konuda şu bilgiler verilmektedir: “*Ey inananlar, bir topluluk, başka bir toplulukla alay etmesin. Belki (alay ettikleri kimseler), kendilerinden iyidirler. Kadınlar da başka kadınlarla alay etmesinler. Belki onlar kendilerinden iyidirler.*”⁴⁰ Buna göre, kadın veya erkek hiçbir toplumun, başka herhangi bir toplumu hor ve küçük görmeye hakkı yoktur. Yine bu âyette kadınlar, erkeklerle beraber zikredilmektedir. İslâma göre, insan olarak kadın da erkek gibidir. Allah’ın yanında, kadın ve erkek, insan olarak eşit tabii haklara sahip bulunmaktadır. Veda Hutbesinde, kadın hakları en güzel bir şekilde anlatılmaktadır.⁴¹

Bu ve benzeri âyetlerden, şu veya bu aileden veya milletten olmanın, insana herhangi bir ayrıcalık veya fazilet kazandırmadığını öğrenmekteyiz. Yüce Allah Kur’an’da, yalnız bir adamı ismen kötülemez. Allah tarafından kötülünen o kişi de, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) amcasıdır:

“*Ebu Leheb’in elleri kurusun (yok olsun), zaten kuruyup yok oldu. Ne malı, ne de kazandığı, onu kurtaramadı. O, alevli bir ateşe girecektir. Karısı da, odun hamalı olarak, boynunda hurma lifinden bir ip olduğu halde (o ateşe girecektir).*”⁴²

Ebu Leheb, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) amcası olduğu halde, karısı ile beraber ona çeşitli kötülükleri yapmaktan geri durmuyordu.⁴³ Bunun üzerine bu sûre nazil oldu.⁴⁴

Bu sûrede çeşitli mesajlar verilmektedir. Her şeyden önce Ebu Leheb’e, Kureyş kabilesinden olması veya Hz. Muhammed’in (s.a.v.) amcası olması münasebetiyle herhangi bir ayrıcalık tanınmadı; Peygamberin amcası olması, onu kurtarmadı. O, yaptığı kötülükler münasebetiyle, Allah tarafından ismen kötülendi ki insanlar, şu veya bu aile, kabile veya milletten olmanın, insana herhangi bir üstünlük sağlamadığını daha iyi anlasınlar.

Bu sûre, aynı zamanda Kur’an’ın mucize olduğunu da göstermektedir. Ebu Leheb’e Cennet ve Cehennemden bahsedilince, malı ve evladı ile kendisini kurtaracağını söylüyordu. Bu sûrede, malı ve evladının kendisine fayda

⁴⁰ el-Hucurat 49/11.

⁴¹ Ahmed Zeki Safve, Cemheretu Hutubi’l-Arab, Mısır 1962, I, 155 vd.

⁴² el-Mesed 111/1-5.

⁴³ Fahrüddin er-Razi, Mefatihü'l-Ğayb, Beyrut 1990, XXXII, 166 vd.; el-Kurtubi, el-Cami, XX, 236; İbn Kesir, Tefsir, IV, 565; Muhammed İzzet Derveze, et-Tefsiru'l-Hadis, trc. Mustafa Altunkaya, İstanbul 1998, I, 123.

⁴⁴ Abdulfettah el-Kadi, Esbabu'n-Nuzul, Kahire tsz. s. 251.

veremeyeceği anlatılmaktadır. Nitekim bir süre sonra Ebu Leheb, kötü bir hastalığa yakalanarak öldü. Onun ölüsü çok kötü koktuğu için, çocukları bile cenazesine yaklaşmıyorlardı. Çocukları, birine bir miktar para verip onun cenazesini bir çukura atarak üstünü toprakla örtmüşlerdi. Bu şekilde, Kur'an'da onunla ilgili olarak haber verilen kötü sonuç gerçekleşti.⁴⁵

Tevhit inancına dayanan bütün dinlerin ve modern demokrasi anlayışının ideali, insanlar arasında sosyal adaleti sağlamaktır. Çünkü bu sistemlerde, insanların eşitliğine inanılmaktadır. Bilindiği gibi sosyal adalet, sınırlı cemiyet yapısının doğurduğu bütün kusurları gidermeyi hedef olarak kabul eden bir kavramdır. Sosyal adalet, yönetimin yönettiği vatandaşlara sosyal hizmetlerde sağladığı adalettir. Adalet kavramını ön planda tutan devlet anlayışına göre, insanların hukuk karşısında ve hayat mücadelesinde eşit tutulması gerekmektedir.

Bütün bu anlattıklarımıza göre, sosyal hayatta insan eşitliğine ve adalete uygun hareket edilirse, toplumda en güzel sosyal adalet gerçekleşir. Bu konuda, Kur'an'dan daha sağlıklı ve daha güzel bir şekilde bilgi veren başka herhangi bir şeyi bulmak, mümkün değildir. Kur'an'a göre insan eşitliği ve sosyal adalet hakkında bu bilgileri verdikten sonra, yine Kur'an ve onun açıklaması mahiyetinde olan sünnet ölçü olmak üzere, "İnsan Hakları" kavramı üzerinde durmak istiyoruz.

B. İNSAN HAKLARI

1. "Hak" Kelimesinin Tanımı

"İnsan Hakları" kavramı üzerinde dururken, önce "hak" kelimesinin tanımını yapmaya çalışacağız. Bu kelime, Arapça'dan Türkçe'ye geçmiştir ve farklı anlamlar için kullanılmaktadır. Konumuz, Kur'an ağırlıklı olduğu için, önce bu kelimenin, Kur'an'da kullanıldığı anlamlar üzerinde durmaya çalışacağız.

Kur'an'da "hak" kelimesi, bir çok âyette Allah'ın bir ismi olarak geçmektedir.⁴⁶ Bu âyetlerden birinin meali şöyledir: "... Allah, hakkın ta kendisidir."⁴⁷

Bununla beraber hak kelimesi, Kur'an'da gerçek şey⁴⁸, adalet⁴⁹, insaf⁵⁰, bir kimseye ait şey⁵¹, herhangi bir işin karşılığında verilen şey⁵², bâtılın

⁴⁵ Ebu Leheb hakkında geniş bilgi için bakınız: Nurettin Turgay, Şamil İslâm Ansiklopedisi, "Mesed sûresi", İstanbul 1991, IV, 155.

⁴⁶ Yunus 10/30, 32; el-Kehf 18/44; Taha 20/114; el-Hac 22/6.

⁴⁷ el-Hac 22/6.

⁴⁸ el-Bakara 2/26; Yunus 10/55; Lokman 31/33; ez-Zuhruf 43/30.

zıttı⁵³, kesinleşmiş emir⁵⁴, Kur'an ve İslâm⁵⁵, pay, hisse⁵⁶, mucize⁵⁷, doğru yol⁵⁸, edası farz olan bir Allah borcu⁵⁹ ve benzeri anlamlar için kullanılmaktadır.

“Hak” kelimesinin çoğulu, “hakaik” ve “hukuk”tur. “Hak” kelimesi, sözlük kitaplarında mastar, sıfat ve isim olarak kullanılmaktadır. Kavram olarak hak, sabit ve aklın inkar edemeyeceği derecede sübutu vacip olan demektir. Diğer bir ifadeyle hak, insanın lehinde sabit olan şey anlamındadır.⁶⁰ Kur'an açısından hak kelimesini, bu tanımda ifade edildiği şekliyle, “insanın lehinde sabit olan şey” anlamında yorumlamanın, isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Bununla beraber hak kavramı, hukuki bir terim ve felsefi bir ifadedir. Merhum Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1361/1942), hak kelimesini izah ederken, özetle şunları söylemiştir: “Bunun esas mefhumunda bir uygunluk anlamı var ki, ilk başta zihinlerde maddî eşyanın diğer bir ifade ile enfüs (subje) ile afakın (objenin), ilim ile malumun (bilgi ile bilinenin) uygunluğunu ifade eder; bu açıdan bazen zihinler ve bazen nesnelere için söylenir. Düşüncenin gözleme uygunluğu bakımından kullanıldığı zaman, isabet ve doğruluk, söz, fikir, icra, karar, ahkam ve hikmet anlamına gelir ve o işin sıfatı olur; nesnelere için kullanıldığı zaman, gerçekleşme ve meydana gelme demek olur.

“İşte hak ve hakikatin gerçeği, bu iki yönün birbirleriyle uyum sağlayıp bir araya gelmeleri olduğundan dolayı, hak, manen ve şeklen var olmak diye tarif edilebilir ki bu, zorunlu bir *vücubi vücud* (zorunlu var oluş) demek olur. Zorunlu var oluş ise, ya *li zatihi* ya *li gayrihi* olarak düşünülebilir. *Li zatihi vücubi vücud*, kendi öz varlığının gereği olup, hiçbir yönden başkasına muhtaç olmayan ve hiçbir noksanı kabul etmeyen, ezeli ve ebedi bütün kemal sıfatlarını kendinde toplayan Vacip Teala'ya mahsustur ve *el-Hak* ism-i şerifi, Onun güzel isimlerindedir. Bütün enfüs ve afakın birbirlerine uygunluğu ile

49 el-Enbiya 21/112; es-Sad 38/22.

50 en-Nisa 4/105.

51 el-A'raf 7/8; el-Mearic 70/24, 25.

52 ez-Zariyat 51/19; el-Mearic 70/24, 25.

53 el-Bakara 2/42; Alu İmran 3/71; el-İsra 17/81; es-Sebe' 34/49.

54 el-Hicr 15/8.

55 el-Bakara 2/42.

56 el-Mearic 70/24, 25.

57 Yunus 10/76.

58 Yunus 10/35.

59 ez-Zariyat 51/19; el-Mearic 70/24, 25.

60 Yazır, Hak Dini, I, 280.

gerçekleşmesi yani *masivallah* (Allah'ın dışındaki varlıklar) kendi zıtlarından dolayı kendileri için ve kendi icapları (varlıklarının gereği), kendi hakları ile değil, ancak Hak Teala'nın icabı ile ve Onun hakkı için var olmuş ve gerçekleşmişlerdir. Kendi kendilerine yok olmaya mahkum ve batıl oldukları halde Allah'ın hakkıyla (yaratmasıyla), Allah için '*hak*'lılar. Binaenaleyh bunlar, *vacibulvücut li ğayrihi*, yani *hak li ğayrihi* (başkası için hak olan)dırlar."⁶¹

Hak kelimesinin hukuk ilmi açısından da çeşitli anlamları vardır.⁶² Ancak burada konunun hukuki yönü üzerinde durmadığımız için, bu tanımlara yer vermiyoruz. Burada konuyu daha çok Kur'an çerçevesi dahilinde incelemeye çalışacağız. Hak kelimesinin Kur'an'da 247 defa geçmesi⁶³, bu kavramın Kur'an kültüründe ne derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Hak mefhumu, insan hayatı ile birleşen, insanın yaşadığı her yerde var olan ve insanlar tarafından her an düşünülebilen bir olgu olduğu için, bu mefhumun insanlıkla beraber başladığını söylememiz mümkündür. Çünkü insan, sosyal bir varlıktır, tek başına yaşayamaz. İnsanların mutlaka birbirlerine ihtiyacı olmaktadır. İnsanlar beraber yaşadığı gibi, ihtiyaçları da beraber bulunmaktadır. Dolayısıyla insanlar, zaman zaman karşı karşıya gelmekte, çatışmaktadır. Bu gibi çatışmaların önlenmesi için, insanların haklarını düzene koyan ve koruyan kurallara ihtiyaç hissedilmektedir. Tarih boyunca, insan haklarını düzene koyan bu kuralların üzerinde durulmuş, bu konuda devamlı çalışmalar yapılmış ve daima bu hakları geliştirerek daha ileri bir seviyeye getirmek için çaba sarf edilmiştir. İnsanların bu konuda geliştirdiği felsefi, hukukî ve sosyal kurallar, her zaman için değişmiş ve gelişme arz etmiştir. Çünkü insan fikri, daima gelişmeye değişmeye muhtaçtır. Kur'an'ın insan hakları konusunda ortaya koyduğu açıklamaları ise, insan aklı tarafından geliştirilerek ortaya konan kurallar değildir; Allah'ın kelamı olup İlahi vahye dayanmaktadır.⁶⁴ Bu nedenle gelişmeye uğramaz ve gelişmeye ihtiyacı olmaz. Çünkü Kur'an'ın tüm âyetleri, en mükemmeli haber vermektedir.

İster insanların geliştirerek ortaya koyduğu insan hakları prensip ve kuralları olsun, ister Kur'an'da bu konuda ortaya konan hükümler olsun, bütün bunların toplumda düzenli bir şekilde uygulanıp sağlanabilmesi için, her kişinin bu ölçülere göre başkasının haklarına saygılı olması ve kendisine tanı-

⁶¹ Yazır, Hak Dini, IV, 2675 vd.; Abdulkemim Ünal, İslâm Hukuku Açısından Hak ve Hakkın Kötüye Kullanılması, İzmir 1997, s. 14 vd.

⁶² Bakınız: Ünal, Hak, s. 16.

⁶³ Muhammed Fuad Abdulkemim, el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfazil-Kur'ani'l-Kerim, Beyrut tsz. s. 208 vd.

⁶⁴ Vehbe ez-Zuheyli, el-Fıkhul-İslâmi ve Edilletuhu, Dimaşk 1984, IV, 10.

nan haklarla yetinmesi gerekir. Her insanın hakları, başkasının hakları ile sınırlıdır.

Yine her insanın haklarının korunması için, kendi haklarını kullanırken, sınırı aşarak başkasının haklarına zararlı olan kişilere karşı, bütün hukuk sistemlerinde çeşitli müeyyideler konulmuştur. Bilindiği gibi Kur'an'daki müeyyideler, hem dünyevî ve hem de uhrevîdir.⁶⁵

En önemli olan mesele, egemen olan güçlerin, bu konuda benimsediği kanun ve kuralları uygulamasıdır. İnsan hakları konusunda çok güzel şeyler söylenebilir ve yazılabilir. Fakat bunlar sosyal hayatta uygulanmadıktan sonra, onları söylemenin ve yazmanın hiçbir değeri yoktur.

2. İnsan Hakları

İnsan hakları kavramı, günümüze kadar çeşitli çalışmalara konu olmuştur. Bu haklar, ilmî kaynaklarda farklı şekillerde tasnif edilmiştir.⁶⁶ Bilindiği gibi insan hakları, bütün insanlara doğuştan eşit bir şekilde tanınan tabii haklar ve sonradan herhangi bir vesile ile kazanılan müktesep haklar diye mütalaa edilebilir.⁶⁷ Biz, bu çalışmamızda, bütün insanlara doğuştan eşit bir şekilde tanınan tabii hakları açıklamaya çalışacağız.

İnsanlığın başlangıcından bu yana Allah tarafından gönderilen bütün peygamberler, insan haklarını korumak için çalışmışlar ve mukaddes kitapların tümünde, bu konunun hassasiyeti üzerinde durulmuştur. Daima insanlara verilmesi istenen tevhit inancı, bütün insanların her türlü tabii haklarını korumak sûretiyle onların huzur ve mutluluğunu sağlamaya yönelik olan bir inanç sistemidir. Çeşitli ilmi kaynaklarda, korunması istenen bu tabii insan hakları, beş ana maddede özetlenmektedir:⁶⁸

- a. Dini korumak
- b. Canı korumak
- c. Aklı korumak
- d. Nesli korumak

⁶⁵ Mustafa Ahmed ez-Zerka, el-Fıkhü'l-İslâmi fi Sevbihî'l-Cedid, Dimaşk 1964, III, 7 vd.

⁶⁶ bkz.. Ebu'l-A'la el-Mevdudi, İslâmın anlaşılmasına doğru, trc. Halil Zafir, Ankara 1967, s. 153 vd.

⁶⁷ Ahmed Hamdi Akseki; İslâm, Ankara 1981, s. 55.

⁶⁸ Muhammed b. Muhammed el-Gazali, el-Mustasfa, Mısır 1937, I, 288; Ebu İshak İbrahim b. Nusa eş-Şatibi, el-Muvafekat fi Usulî's-Şeria, Mısır 1975, II, 8 vd.; Seyfuddi el-Amidi, el-İhkam fi Usulî'l-Ahkam, Mısır 1967, III, 252; Muhammed Ebu Zehra, Kur'an Nizamı, trc. Ali Arslan, Ankara 1969, s. 61; Mustafa Baktır, İslâm Hukukunda Zaruret Hali, Ankara 1981, s. 177 vd.; Osman Eskicioğlu, İslâm Hukuku Açısından Hukuk ve İnsan Hakları, İzmir 1996, s. 280 vd.

e. Malı korumak

Bütün bu maddelerde anlatılan haklar, Allah tarafından istisnasız bir şekilde her insana doğuştan verilen tabii haklardır. Bunlar, kazanılarak elde edilen haklar değildir. Hiç kimsenin, Allah tarafından verilen bu hakları ihlal etmeye hakkı yoktur. Bu maddeleri, fazla teferruata dalmadan kısaca izah etmeye çalışacağız.

a. Dini Korumak

Buna, insanlara tanınan dini hak ve hürriyetlerini koruma da diyebiliriz. Din ve inanç, insan hayatının en önemli ve ayrılmaz bir unsurudur. Kişi, aile ve toplum olarak tüm insanlığın sağlıklı bir şekilde ayakta durabilmesi için, her kişinin, dini inançlarında, fikir ve düşüncelerinde hür ve serbest olması gerekir. İnsan, hiçbir endişeyi duymadan kendi duygu, düşünce ve inancını rahat bir şekilde yaşadığı zaman, mutlu olur. Zaten İslâm dininin kelime anlamı da, bir bakıma sulh, güven, emniyet, barış ve mutluluktur.⁶⁹ Bu barış, güven ve mutluluğun sosyal hayatta oluşması için, her kişinin eşit ölçüler dahilinde inanç ve düşünce hak ve hürriyetine sahip olması gerekir. Kelime manası itibarıyla bu güzel anlamları ifade eden ve müeyyideleriyle de bu mutluluğu sağlamayı hedefleyen İslâm dini, kendisine inansın veya inanmasın bütün insanların diğer çeşitli tabii haklarında olduğu gibi, dini inançlarını da korumayı emretmektedir. Kur'an'ın çeşitli âyetlerinde, bu konuda bilgi verilmektedir:

*“Dinde zorlama yoktur”*⁷⁰ mealindeki âyette ifade edildiği gibi, insanlara inanç ve düşünceleri hususunda zor ve baskı kullanılamaz. Böyle bir baskının kullanılması durumunda, insanın irade ve hürriyeti elinden alınmış olur.

Yine bu âyetin verdiği habere göre, herhangi bir kişinin Müslüman olması için zora ve baskıya başvurmak söz konusu olamaz.⁷¹ Bu âyetten anlaşıldığına göre, akli başında olan her insan, tam bir vicdan serbestliği içerisinde, inanç ve düşünce hürriyetine sahiptir. Başka bir âyette, bu konuda şu bilgiler verilmektedir:

*“De ki: Hak, Rabbinizdendir. Artık dileyen inansın, dileyen inkar etsin...”*⁷²

⁶⁹ İsmail b. Hammad el-Cevheri, es-Sıhah, thk. Ahmet Abdulğafur Attar, Beyrut 1984, V, 1951; Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ, Mu'cemu'l-Mekayisi'l-Luğa, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Beyrut 1991, III, 90; Mecduddin Muhammed b. Yakup el-Firuzabadi, Kamusu'l-Muhit, Beyrut 1987, IV, 131.

⁷⁰ el-Bakara 2/256.

⁷¹ Alauddin Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Hazin, Lubabu't-Te'vil fi Maani't-Tenzil, Beyrut tsz., I, 186; Yazır, Hak Dini, I, 863.

⁷² el-Kehf 18/29.

Bu âyete göre, inanç ve düşünce hürriyeti, istisnasız her insan için vazgeçilmez tabii bir haktır. İnanmak veya inanmamak, şu veya bu şekilde inanmak, insanların iradesine bırakılmıştır. Allah, inanç konusunda insanları zorlamamış ve zorlamayı da tasvip etmemiş, uygun görmemiştir. Zaten inanç, insanın ruh âleminde olan görünmez, psikolojik bir olaydır. İnsanı, herhangi bir şeye inanması için zorlarsanız, o da baskı neticesinde istediğiniz şeye inandığını söylese, münafıklık yapmış olur. Çünkü içinden inanmadığı halde, baskınızdan kurtulmak için, size karşı istediğiniz şeye inandığını söylemiş olur.

Yüce Allah, kafirlere hitap mahiyetinde olan el-Kafirun Sûresinde mealen, “(De ki:) *Sizin dininiz size, benim dinim banadır*”⁷³ diye buyurmakla, İslâm muhaliflerine kendi din, inanç, fikir ve düşüncelerinde serbestliliği tanımaktadır. Kur’an’ın nazil olduğu dönemde yaşayan insanlar, kişilerin din ve inanç konusundaki serbestliklerini bilmiyorlardı. O zamanın insanları, insanlara doğuştan tanınan bu ve benzeri tabii hakları, Kur’an’dan ve Hz. Muhammed’in (s.a.v.) sünnetinden öğreniyorlardı ve zamanla bunu daha iyi bir şekilde kavrayarak idrak edebildiler.⁷⁴

Kur’an’da yer alan cihat, savaş, emr-i bi’l maruf ve nehy-i ani’l münker gibi kavramlar bile, insanların din, inanç ve fikirlerinin üzerinde oluşturulan baskıyı ortadan kaldırmaya yöneliktir. İslâm açısından savaş, dini, inancı, rengi, dili, kökeni, cinsiyeti ne olursa olsun, tüm insanlar için başta inanç ve fikir serbestliliği olmak üzere her çeşit tabii hakları sağlamak ve bu hakları korumak için yapılır.⁷⁵

Hz. Muhammed’in (s.a.v.) hadisleri, Kur’an’ın açıklaması mahiyetindedir.⁷⁶ Kur’an’da olduğu gibi, hadislerde de din, inanç ve fikir serbestliliği üzerinde durulmaktadır. Hz. Muhammed (s.a.v.), bir gün Medine’de Necranlı Hıristiyanların bir heyetini kabul edip onlarla konuşmuş. O sırada kendisini ziyarete gelen heyetteki papazlar, kendilerine göre dua edip ibadet etmek istemişler. Hz. Muhammed’in (s.a.v.) kendilerine müsaade etmesi üzerine onlar, caminin içinde, kendi dinlerine göre ibadet etmişlerdir. Orada hazır bulunan sahabeler, Hıristiyanların caminin içinde ayin yapmalarına razı olmak istememişler. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.v.), “Onları bırakın, kendi ibadetlerini yapsınlar” diyerek sahabeleri teskin etmiş ve ardından bu Hıristi-

⁷³ el-Kafirun 109176.

⁷⁴ Ebu Zehra, İslâm Nizamı, s. 73.

⁷⁵ bkz.. Süleyman Ateş, Yeniden İslâma, İstanbul 1997, I, 179.

⁷⁶ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, et-Tefsir ve'l-Mufessirun, Beyrut tsz., I, 32 vd.

yanlarla antlaşma imzalamıştır.⁷⁷ Bu antlaşma metninin bir paragrafı şöyledir:

“Necranlıların malları, canları, arazileri, meskenleri (evleri), hazır bulunanları ve bulunmayanları, aşiretleri, kiliseleri, dinleri, rahipleri, ellerinde bulunan az veya çok her şeyleri, Allah Resulünün teminatı ve koruması altındadır. Papazları, rahipleri ve mabetlerinin kayyımlarından hiçbirisi değiştirilmez.”⁷⁸

Bu olay, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) doğuştan insanlara verilen tabii haklar konusunda ne kadar müsamahalı ve uygar olduğunu çok iyi bir şekilde ortaya koymaktadır. Dikkat edilirse onun, bu derece haklarına sahip çıktığı insanlar, Müslüman değil, Hıristiyanlardır. Yine bu olaydan İslâmın, insanlar arasında hiçbir sûrette ayırım yapmaksızın tümünün, tabii haklarını eşit bir şekilde savunup güvence altına aldığını, sosyal hayatı Kur’an’a göre düzenlemeye çalışan Hz. Muhammed’in (s.a.v.) uygulamasından öğrenmekteyiz. Yine kitap ehlini ilgilendiren bir âyette, bu konuda şu bilgiler verilmektedir:

*“Kitap ehlinden zulmedenler bir yana, onlarla en güzel bir şekilde mücadele edin ve onlara şöyle deyin: Biz, bize indirilene de size indirilene de inandık. Bizim ilahımız da sizin ilahınız da birdir (aynıdır). Biz Ona teslim olmuşuzdur.”*⁷⁹

İnsanlar, din, inanç, fikir, düşünce ve kültürlerinde eşit hak ve hürriyetlere sahip oldukları gibi, bu alanlardaki eğitim, öğretim, tebliğ, basın ve yayında da, eşit hak ve hürriyetlere sahiptirler.⁸⁰ Nitekim Hz. Muhammed (s.a.v.), yukarıda manası üzerinde durduğumuz âyetle ilgili hadislerinde, insanların inanç, dil ve kültürleri alanındaki eğitim ve öğretimlerinde serbest olduklarını ve bütün insanların bu konularda eşit haklara sahip bulduklarını söylemiştir.⁸¹ Onun uygulamalarından da, Müslüman olmayan insanlara bu hakları tanıdığını ve onların bu haklarını koruduğunu öğreniyoruz.

b. Canı Korumak

Allah tarafından görevlendirilen peygamber ve gönderilen mukaddes kitapların ana hedeflerinden biri, hiç şüphesiz, bütün insanların canını korumak

⁷⁷ Ebu Muhammed Abdulmelik İbn Hişam, es-Siretu'n-Nebeviyye, Beyrut 1971, II, 223 vd.; Şemsuddin Muhammed b. Ebi Bekir İbn Kayyim el-Cevziyye, Zadu'l-Mead, Beyrut 1994, II, 629.

⁷⁸ Kasım b. Sellam Ebu Ubeyd, Kitabu'l-Emval, Kahire 1968, s. 272 vd.; Eskicioğlu, Hukuk, s. 293.

⁷⁹ el-Ankebut 29/46.

⁸⁰ el-Mevdudi, İslâm'da Hükümet, trc. Ali Genceli, İstanbul tsz., s. 75.

⁸¹ el-Kurtubi, el-Cami', XIII, 233.

ve onlara yaşama hak ve hürriyetini sağlamaktır. İnsanların yaşama hakkı, bir bakıma, diğer haklarının başında gelir. Zaten her canlı, tabii olarak kendini koruma, savunma güdüsü ve yaşama arzusu ile yaratılmıştır.

Kur'an'da birçok âyette, insan hayatına saygı göstermenin ve insanı öldürmemenin gerektiği hakkında bilgi verilmektedir. Bu âyetlerden birinin meali şöyledir:

*“Her kim bir mümini kasten öldürürse, onun cezası, içinde sürekli kalacağı Cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, lanet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır!...”*⁸²

Bu âyette, mümin insanı öldürmemenin gerektiğine dair bilgi verilirken, mümin olmayan insanı öldürün anlamı çıkmamaktadır. Genel olarak Kur'an, inanan insanlara hitap ettiği için, burada mümin tabiri kullanılmaktadır. Aslında kişinin inancı ne olursa olsun, onun her türlü maddî ve manevî değerleri korunmalı ve özellikle canına dokunulmamalıdır.⁸³ Nitekim başka bir âyette yüce Allah, istisnasız tüm insanların öldürülmemeleri gerektiğini açıklamaktadır:

*“Allah'ın haram kıldığı canı, haksız yere öldürmeyin.”*⁸⁴

Bu âyetten anlaşıldığına göre, genel olarak herhangi bir insanı öldürmek, Allah tarafından yasaklanmaktadır. Bilindiği gibi Allah tarafından yasaklanan şey de, İslâm dini açısından haram olarak kabul edilmektedir. Yüce Allah Kur'an'ın başka bir âyetinde, bir insanı öldürmeyi, bütün insanları öldürmüş olmak gibi büyük bir günah olarak haber vermektedir:

*“Kim bir cana kıymamış, ya da yeryüzünde bozgunculuk yapmamış olan bir canı öldürürse, sanki bütün insanları öldürmüş gibidir. Kim de onu(n hayatını kurtarmak sûretiyle) yaşatırsa, bütün insanları yaşatmış gibi olur.”*⁸⁵

Bütün bu âyetler, Kur'an'ın, insan hayatını korumaya yönelik hükümlerini ortaya koymaktadır. Kur'an, insanın yaşama hakkını elinden almaya, canına kıymaya ağır bir ceza getirmektedir: *“Kısasta sizin için hayat vardır”*⁸⁶ mealindeki âyet, insan haklarını korumaya, yaşama hak ve hürriyetini muhafaza etmeye yöneliktir. Buna göre bile bile, kasten insan öldürene kısas cezası tatbik edilir. Ancak katil, öldürülenin yakınları tarafından affedilebilir veya yine onların rızasıyla cezası paraya dönüştürülebilir.⁸⁷ Hatalı olarak, yanlış-

⁸² en-Nisa 4/93.

⁸³ Süleyman Ateş, Yeniden İslâma, İstanbul 1997, I, 177.

⁸⁴ el-İsra 17/33.

⁸⁵ el-Maide 5/32.

⁸⁶ el-Bakara 2/179.

⁸⁷ el-Bakara 2/180.

lıkla insan öldürme suçu için ise, kefarete ve diyet gibi çeşitli hukuki cezalar öngörülmüştür.⁸⁸

c. Akli Korumak

Başta Kur'an olmak üzere, bütün mukaddes kitapların, korunmasını hedef olarak seçtiği beş şeyden biri de, insan aklıdır. Çünkü akıl, insanları hayvanlardan ayıran en önemli özelliktir.⁸⁹ Aklı olmayan kişi, normal insan olarak kabul edilmemektedir. Aklı olmayana, mükellefiyet yoktur. Namaz, oruç, hac ve benzeri ibadetlerin bir insana farz olabilmesi için, her şeyden önce o insanın, akıl sahibi olması gerekir. Bütün İslâm hukukçuları, bu konuda ittifak halindedirler.⁹⁰ Anlaşıldığına göre, tarih boyunca bütün peygamberler, tebliğlerini akıl sahibi olan kişilere yönelik yapmışlardır. Hiçbir peygamber ve Allah tarafından gönderilen hiçbir mukaddes kitap, akli olmayan deliye, herhangi bir mükellefiyet yüklememiştir. Bu durum, insan aklını korumanın ne derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Bir de akli kullanmak, herhangi bir konuda fikir ve düşüncüyü belirtmek, İslâm dini açısından bir içtihat olayıdır. Kur'an'daki bilgilerin anlaşılması ve İslâm dininin esaslarının belirlenip ortaya konması da, bu anlamda bir fikir ve düşünce hürriyetine bağlıdır. Nitekim Hz. Muhammed (s.a.v.), "Hüküm veren kişi karar verirken, araştırıp içtihat eder ve sonra doğru karar verirse, onun için iki sevap vardır; eğer karar verirken içtihat eder, fakat hataya düşerse, onun için bir sevap vardır"⁹¹ diyerek, içtihadın önemini belirtirken, insanın aklını kullanarak fikir ve düşüncesini belirtmesinin İslâm dinindeki önemini ortaya koymuştur. Sadece içtihat kurumu, İslâm dininin, dolayısıyla Kur'an'ın fikir ve düşünce hürriyetine ne derece önem verdiğini ortaya koymaktadır.

Bu ve benzeri sebeplerden dolayı Yüce Allah, insanı sarhoş edip aklını gideren her şeyi yasaklamaktadır:

*"Ey inananlar, şarap, kumar, dikili taşlar, ezlam (şans okları), şeytan işi birer pisliktir. Bunlardan kaçının ki, kurtuluşa eresiniz."*⁹²

⁸⁸ el-Gazali, el-Mustasfa, I, 288; eş-Şatibi, el-Muvafekat, II, 9 vd.; Seyfuddin el-Amidi, el-İhkam fi Usulih- Ahkam, Mısır 1967, II, 252; Kemaluddin Muhammed b. Abdulvahid b. Humam, Fethu'l-Kadir, Mısır 1900, VIII, 254 vd.

⁸⁹ el-İhya, I, 91.

⁹⁰ eş-Şatibi, el-Muvafekat, II, 5; Ali b. Ebi Bekr el-Merğınani, el-Hidaye, Mısır 1936, I, 68.

⁹¹ Buhari, İ'tisam, 21; Müslim, Akdiye, 15; Ebu Davud, Akdiye, 2; Nesai, Ahkam, 2; Kudat, 3; İbn Mace, Ahkam, 3; İbn Hanbel, IV, 198, 204, 205.

⁹² el-Maide 5/90.

Görüldüğü gibi bu âyette, insanın aklını gideren ve onu sarhoş eden şarap, insanları toplumsal bir afete götüren kumar, putperestlik ve falcılıkla beraber anılmaktadır. İslâm dininde içkinin yasaklanmasının çeşitli hikmetleri vardır. Kanaatimize göre, içkinin insanı sarhoş etmesi ve bu vesileyle onun aklını gidermesi, bu hikmetlerin başında gelmektedir.

Hz. Muhammed (s.a.v.) de çeşitli hadislerinde, insanı sarhoş edip aklını gideren içkiyi kötüleyerek yasaklamıştır. Onun bu konuda söylemiş olduğu hadislerden bazıları şöyledir:

“Sarhoşluk veren her şey içkidir ve bütün içkiler de haramdır.”⁹³

“Çoğu sarhoşluk veren bir şeyin azı da haramdır.”⁹⁴

Bu âyet ve hadislerden de anlaşıldığı gibi içki, insana sarhoşluk verir, aklını giderir, fikir ve düşüncesini tahrip eder. Bu nedenle insan aklının korunmasını hedefleyen Kur’an, içkiyi yasaklamakta ve haram olarak kabul etmektedir.⁹⁵

Bu nakillerden anlaşıldığına göre İslâm dini, insanın aklına zararlı olan her çeşit uyuşturucuyu yasaklamaktadır. Çünkü insan, akli sayesinde şerefli bir varlık olma özelliğini kazanmaktadır.

Akıl ve düşünce, Allah vergisidir; Onun tarafından insanlara verilen İlahi bir nimettir. “*Esasen Rabbinin vergisi (nimeti), engellenemez (hiç kimseye yasak kılınmış değildir)*”⁹⁶ mealindeki âyetten de anlaşıldığı gibi, insanların herhangi bir konuda fikir ve düşüncelerini açıklamalarını yasaklamak, kısıtlamak veya bu konuya bir sınır getirmek, söz konusu olmamalıdır. İnsanın tabii haklarından olan aklını kullanmasının ve herhangi bir konuda fikir ve düşüncesini belirtmesinin herhangi bir müeyyide ile yasaklanması caiz olmadığı gibi, kişinin, bu hakkından vazgeçmesi de caiz değildir. Fikir ve düşünce sahibi olmak ve akıl ile yorumlarda bulunmak, insanı diğer varlıklardan ayıran en önemli özelliktir. Kur’an’ın, üzerinde önemle durduğu iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak, ancak akli kullanmak, fikir ve düşüncede serbest hareket etmekle mümkün olabilir. Bu şekilde hareket etmek, insanın tabii bir hakkı olduğu gibi, aynı zamanda bir görevidir. İnsanın bu görevini yerine getirmesi, İlahi bir emir olarak farzdır.⁹⁷ İnsanın, herhangi bir konuda

⁹³ Buhari, Edep, 80; Ahkam, 22; Megazi, 60; Müslim, Eşribe, 73, 75; Ebu Davud, Eşribe, 5; Tirmizi, Eşribe, 1, 2; Nesai, Eşribe, 53; İbn Mace, Eşribe, 9.

⁹⁴ Tirmizi, Eşribe, 9.

⁹⁵ Yazır, Hak Dini, I, 762.

⁹⁶ el-İsra 17/20.

⁹⁷ El-Mevdudî, Hükümet, s. 722; Abdulkerim Zeydan, İslâmda Fert ve Devlet, trc. Cemal Arzu, İstanbul 1978, s. 83.

fikir ve düşüncesini ortaya koyması, dinî açıdan farz olduğu gibi, insanî açıdan da bir yükümlülüktür.

d. Nesli Korumak

İnsanların neslini koruma kavramını, onlara ailevi hak ve hürriyetleri tanıma olarak da yorumlayabiliriz. Allah tarafından gönderilen bütün peygamberler ve onların vasıtasıyla tebliğ edilen mukaddes kitapların tümü, bütün insanların neslini korumayı ve onlara ailevi hak ve hürriyetleri sağlamayı hedeflemişlerdir.

Bu konu gündeme geldiği zaman, akla ilk olarak evlenip yuva kurmak gelir. Evlenmek, normal olarak insanlar için teşvik edilmiş bir sünnet, evliliğe aşırı meyli olan kişiler için vacip ve evlendiği takdirde günaha girmesinden korkulan, yani eşine karşı olan maddî ve manevî vazifelerini yerine getirmekte aciz olan kimseler için ise mekruhtur.⁹⁸ Bu konudaki değerlendirmeleri farz, haram ve mekruh şeklinde yapan âlimler de vardır.⁹⁹

Kur'an'da, evlenme hakkında genel bilgiler veren âyetlerden bazılarının meali şöyledir:

*“Beğendiğiniz kadınlarla evleniniz.”*¹⁰⁰

*“Allah size, kendi nefislerinizden eşler var etti; eşlerinizden de sizin için oğullar ve torunlar yarattı ve sizi güzel şeylerle rızıklandırdı.”*¹⁰¹

*“Aralarınızdaki bekarları, kölelerinizden ve cariyelerinizden iyi davranışlı olanları evlendirin; eğer yoksul iseler, Allah, lütfuyla onları zengin eder. Allah(ın mülkü) geniştir. O, (her şeyi) bilendir. Evlenme (imkanı) bulamayanlar, Allah kendilerini lütfundan zengin ed(ip evlenme imkanına kavuşturun)caya kadar iffetlerini korusunlar.”*¹⁰²

*“Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. O, dilediğini yaratır, dilediğine kız, dilediğine erkek çocuk bahşeder. Yahut onları çift yaparak, hem kız hem erkek çocuk verir; dilediğini de kısır yapar. O, bilendir, gücü yetendir.”*¹⁰³

Normal olarak insan neslinin devam etmesi için, mutlaka insanlar arasında evlenmenin gerçekleşmesi gerekir. Onun için bu âyetlerin çeşitli yerlerinde, Yüce Allah evlenme hususunda emir ve tavsiyelerde bulunmaktadır. Yine bu âyetlerde, kız veya erkek, çocuk sahibi olma gündeme getirilmekte-

⁹⁸ Abdullah b. Mahmud b. Mevdud el-Mevsili, el-İhtiyar, Mısır 1951, III, 82.

⁹⁹ ez-Zuheyli, el-Fıkh, IX, 29.

¹⁰⁰ en-Nisa 4/3.

¹⁰¹ en-Nahl 16/72.

¹⁰² en-Nur 24/32, 33.

¹⁰³ eş-Şura 42/49, 50.

dir. Evlenmekten gaye, çocuk sahibi olup neslin devamını sağlamaktır, sadece nefsi tatmin etmek değildir. Yine bu âyetlerde geçen, “evlenin, evlendirin, çocuk sahibi olun” gibi mesajlar, İslâma inanan insanlarla sınırlı değildir. Bu mesajlar, bütün insanlara ve onların bu alandaki haklarının eşit bir şekilde korunmasına yöneliktir.

Hiz. Muhammed’in (s.a.v.) de, bu konuda söylemiş olduğu çeşitli hadisleri vardır:

“Gençler, içinizden aile geçindirebilecek güçte olanlar evlensin; evlenmeye gücü yetmeyenler ise, oruç tutsun. Çünkü oruç, şehveti kırar.”¹⁰⁴

“Evlenmek, benim sünnetimdir. Benim sünnetimden yüz çeviren, benden değildir. Evleniniz. Çünkü ben, diğer ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla iftihar edeceğim.”¹⁰⁵

“Dünya bir geçimden ibarettir. Şu geçim dünyasının en güzel nimeti de, iyi bir kadındır.”¹⁰⁶

Bu hadislerde ifade edildiği gibi, Hiz. Muhammed (s.a.v.) de evlenmeyi tavsiye etmiş, her konuda olduğu gibi bu konuda da kendisi insanlara örnek olmak sûretiyle evlenmiş ve çocuk sahibi olarak neslin devamında katkıda bulunmuştur. O, bu hadislerinde, İslâm ümmetinin daha çok olması için tavsiyede bulunmuş ve dünya hayatının en güzel nimetinin, hayırlı, ahlâklı, dürüst ve iyi kadın olduğunu söylemiştir. Onun bu konudaki açıklamalarına göre hayırlı kadın, kocasını mutlu eden kadındır.

Bütün bu âyet ve hadislerde tavsiye edilen evlenmenin, daha pek çok hikmetleri vardır. Evlenen insan, her şeyden önce başkasının namusuna göz dikmez, kendi yuvasına bağlı olur. Bu şekilde, bir nevi başkasının namusu rahatsız edilmekten korunmuş olur. Yukarıda da değindiğimiz gibi insan neslinin devamı, evlilikle sağlanmaktadır. Yine evlilik neticesinde, doğan çocukların nesebi belli olur, anne ve babaları bilinir. Normal evlilik olmadığı takdirde toplumda, doğan çocukların nesebi belli olmaz ve nesiller karışır. Bu nedenle Kur’an ve sünnet, neslin korunmasına son derece önem vermiş ve neslin bozulmasına sebep olan zinayı şiddetle yasaklamıştır:

*“Geçim endişesiyle çocuklarınızın canına kıymayın. Biz, onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek, gerçekten büyük bir suçtur. Zinaya yaklaşmayın. Zira o, bir hayasızlık ve çok kötü bir huydur.”*¹⁰⁷

¹⁰⁴ Buhari, Nikah, 3; Savm, 10; Müslim, Nikah, 1; Ebu Davud, Nikah, 1; Nesai, Nikah, 3; İbn Mace, Nikah, 1; Darimi, Nikah, 2; İbn Hanbel, I, 374.

¹⁰⁵ İbn Mace, Nikah, 1.

¹⁰⁶ Müslim, Reda’, 17.

Cahiliye döneminde insanlar, geçim endişesi ve başka sebeplerle kız çocuklarını öldürüyorlardı. Yüce Allah bu âyetlerin birincisinde, rızkın Allah tarafından verildiğini haber vererek, böyle bir harekette bulunmayı yasaklamaktadır.¹⁰⁸ Yine bu âyetin, anne karnındaki cenini aldırma veya benzer yollarla doğum kontrolünü yapmayı yasakladığı da rivayet edilmektedir. Zarfuret olmadıkça, anne karnına intikal eden çocuğun alınması, uygun görülmemektedir. Eski zamanlarda insanlar, açlık korkusuyla düşük yaparak cenini yok etmeye çalışıyorlardı. Çağımızda bu hareket, kürtaj yoluyla gerçekleşmektedir. Kaynağı Kur'an ve sünnete dayanan İslâm dini, doğal yollarla üremeyi, çoğalmayı emretmiş, suni yollara başvurup cenini yok etmeyi ve yine bu yollarla çoğalmayı uygun görmemiştir.¹⁰⁹

Bu âyetlerin ikincisinde, zina gündeme getirilmektedir. Çocukları öldürmeyi yasaklayan âyetten hemen sonra zinanın gündeme getirilmesinde, bir konu birliği ve bir edebi incelik vardır. Dünyaya gelen çocuğunu öldüren kişi, yalnız bir şekilde çocuğunu öldürmüş oluyor. Zina yapan kişi ise, değişik yönlerden cinayet işlemiş oluyor. O, zina fiilinde bulunmakla, bir nevi çocuğu, aileyi ve toplumu öldürmüş gibi oluyor. Bu fiili yapan kişi, başta çocuğun tohumunu normal yerine değil, başka bir yere bırakmış oluyor. Zina fiilinde bulunan kişiler, çocuk olmasını istemedikleri için, onun oluşmasını çeşitli yollarla önlemektedirler; şayet cenin oluşursa, onu aldırma yoluna gitmektedirler. Çocuk, zina fiilinden dünyaya gelirse, daha doğar doğmaz toplum tarafından dışlanmakta, kendisine ayrı bir gözle bakılmakta ve toplumda problemlili bir insan olarak büyümektedir. Ayrıca zinadan dolayı, aile bağları zayıflamakta, yuvalar yıkılmaktadır. Zina nedeniyle meşru ve normal evliliğe ilgi azalmakta, ailenin kudsiyeti gittikçe kaybolmakta ve gayrı meşru hayat artmaktadır. Bu konuda en önemli husus, zinanın, insan neslinin bozulmasına sebep olmasıdır. Zina vasıtasıyla toplumda çeşitli hastalıklar yayılmakta, insanların birbirlerine olan yakınlığı, sıcaklığı, ilgisi ve birliği kaybolmakta ve neticede toplum, hasta insanların yığını haline gelmektedir.¹¹⁰ Onun için, bu âyette haber verildiği gibi Yüce Allah, yalnız zinayı yasaklamamakta, aynı zamanda zinaya yaklaşmamayı emretmekte ve zinaya sebep olan her şeyden sakındırmaktadır. Bu nedenle, İslâm'da tesettür emredilmekte, nikahı düşen kadınla erkeğin تنها yerlerde baş başa kalmaları uygun görülmemekte ve genel olarak kadınla erkeğin arasına bir mesafe konmaktadır. Kısacası bu âyette insanlar, zinaya götürebilen, ona sebep olabilen her şey-

¹⁰⁷ el-İsra 17/31, 32.

¹⁰⁸ el-Hazin, el-Lubab, III, 163.

¹⁰⁹ Muhammed Said Ramazan el-Buti, Tahdidu'n-Nesl, Dimaşk 1976, s. 101 vd.; el-Mevdudi, Tefhimu'l-Kur'an, İstanbul 1991, III, 106 vd.

¹¹⁰ Kutup, fi Zilal, V, 321.

den sakındırılmaktadır. “Zinaya yaklaşmayın” ifadesi, “zina yapmayın” ifadesinden daha belîğ ve daha geniş kapsamlıdır.¹¹¹ Bu âyette söz konusu olan zina hakkında, âlimlerin daha çeşitli görüş ve yorumları vardır.¹¹²

Zina hakkında bilgi veren diğer bazı âyetlerin meali şöyledir:

*“Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz sopa vurun. Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah’ın dinini tatbik hususunda, sizi sakın acıma duygusu kaplamasın! Müminlerden bir grup da, onlara uygulanan cezaya şahit olsun.”*¹¹³

*“Yine onlar ki, Allah ile beraber başka bir tanrıya yalvarmazlar, Allah’ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar ve zina etmezler. Bunları yapan, günahı bulur; kıyamet gününde azabı kat kat olur ve orada alçaltılmış olarak temelli kalır.”*¹¹⁴

*“Ey Peygamber, inanmış kadınlar Allah’a hiçbir şey ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, iyi işi işlemekte sana karşı gelmemek hususunda sana biat etmeye geldikleri zaman, biatlarını kabul et ve onlar için Allah’tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.”*¹¹⁵

Bu âyette sayılan biat şartları arasında yer alan, “elleri ile ayakları arasında bir iftira uydurmama” ifadesi hakkında, âlimler tarafından çeşitli yorumlar yapılmıştır. Âlimlerin çoğunluğunun kanaatine göre bu ifade, gayr-ı meşru (zina mahsulü) bir çocuğu dünyaya getirip, onu kocasına nispet ederek iftira etme anlamına gelmektedir.¹¹⁶

Ayrıca bu âyette ifade edildiği gibi, bir insanın biatının kabul edilebilmesi için, o insanın bazı vasıfları taşıması gerekir. Özellikle o insanın zinadan beri olması, bu âyette yer alan şartlardan biri olarak kabul edilmektedir.

Ayrıca Yüce Allah Kur’an’da, temiz olan herhangi bir insana zina isnat edip ona iftira etmeye, ağır bir cezanın verilmesini teklif etmektedir:

¹¹¹ Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefi, Medariku’t-Tenzil ve Hakaiku’t-Te’vil, (Hazin tefsirinin kenarında), Beyrut tsz., III, 163; Muhammed Ali es-Sabuni, Safvetu’t-Tefasir, İstanbul 1987, II, 159.

¹¹² Bu konuda daha geniş bilgi için bakınız: et-Taberi, Cami, XV, 100 vd.; er-Razi, Mefatih, XX, 198 vd.; el-Kurtubi, el-Cami, X, 165 vd.

¹¹³ en-Nur 24/2.

¹¹⁴ el-Furkan 25/68, 69.

¹¹⁵ el-Mümtehine 60/12.

¹¹⁶ el-Kurtubi, el-Cami, XVIII, 48; er-Razi, Mefatih, XIX, 309 vd.

*“Namuslu hür kadınlara (zina isnadıyla) iftira atan, sonra da bu hususta dört şahit getiremeyen kimselerin her birine, seksen değnek vurun; onların şahitliklerini ebediyen kabul etmeyin. Onlar fasıkların ta kendileridir. Meğer ki bundan sonra tövbeedip kendilerini düzeltirlerse, o takdirde Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.”*¹¹⁷

Manaları üzerinde durduğumuz bütün bu âyetler, tüm insanların neslini, namusunu korumaya yöneliktir. Zina ile ilgili bu ve benzeri tüm yasakların ana gayesi, nesli koruma noktasında birleşmektedir.

e. Malı Korumak

Allah tarafından gönderilen bütün peygamber ve mukaddes kitapların ortak hedeflerinden biri de, hiç şüphesiz, bütün insanların malını korumaktır. Buna mülkiyet hakkı, ekonomik serbestlik, mal edinme veya teşebbüs hürriyeti demek de mümkündür.

Kur’an’da defalarca, *“Göklerin ve yerin mülkü Allah’ındır”*¹¹⁸ denildiği gibi, her şeyin asıl sahibi Allah’tır. Mülk, Onundur.

Ancak Yüce Allah’ın Kur’an’da, *“Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım”*¹¹⁹ diye haber verdiği gibi, Allah’ın halife olarak yaratmış olduğuna inandığımız insanlar, yeryüzünde Allah’ın adına mülkü yönetmekte ve adaleti sağlamaya çalışmaktadırlar. Buna göre insan, her şeyden önce kainatın maddî ve manevî düzenini sağlama ile görevli bulunmaktadır.¹²⁰

Yüce Allah, insanı halife olarak seçip dünyanın mülkünü ona emanet edince, din, renk, cins, ırk ayırımını gözetmemekte ve dünya mülkündeki tasarrufla, bütün insanlara eşit haklar tanımaktadır. Kur’an’a göre, kadının kazandığı kendisine, erkeğin de kazandığı kendisinedir. Bu hususta bilgi veren bir âyetin meali şöyledir:

*“Erkeklerin çalışıp kazandıklarından kendilerine bir pay ve kadınların da çalışıp kazandıklarından kendilerine bir pay vardır.”*¹²¹

“İnsan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur ve kendisine çalışmasının karşılığı verilecektir”¹²² mealindeki âyetlerde haber verildiği gibi, kim olursa olsun, her insana ancak çalıştığının karşılığı vardır. Bu âyetin an-

¹¹⁷ en-Nur 24/4, 5.

¹¹⁸ Bakınız: Alu İmran 3/189; el-Maide 5/17; et-Tövbe9/118; en-Nur 24/42; el-Furkan 25/2; eş-Şuara 42/49; ez-Zuhruf 43/85; el-Casiye 45/27; el-Fetih 48/14; el-Büruc 85/9.

¹¹⁹ el-Bakara 4/32.

¹²⁰ Ateş, Yeniden İslâma, I, 181.

¹²¹ en-Nisa 4/32.

¹²² en-Necm 53/39, 40.

lamını genellemek mümkündür. Buna göre insanın, iyi veya kötü yaptığı her şeyin bir karşılığı vardır.¹²³ İnsan ne yaparsa, kendine yapıyor. Her kişi, yaptığı iyiliğin karşılığı olarak mükafatı ve yaptığı kötülüğün karşılığı olarak da cezayı görecektir. Mal kazanma açısından durum böyle olduğu gibi, amel-lerin karşılığının sevap veya azap olarak verilmesinde de durum böyledir.

Genel olarak bütün insanlara, bu şekilde eşit olarak mülkiyet hakkını ve ekonomik serbestlik tanıyan Kur'an, başkasının rızası olmadan, gayr-ı meşru yollarla onun malını almayı, kısacası her çeşit hırsızlığı yasaklamakta ve bu konuda önleyici müeyyideler koymaktadır:

*"Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah'tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin. Allah, izzet ve hikmet sahibidir. Kim bu haksız davranışından sonra tövbe eder ve durumunu düzeltirse, şüphesiz Allah, onun tevbesini kabul eder. Allah, çok bağışlayıcı ve çok esirgeyicidir."*¹²⁴

Bu âyetlerde haber verildiği gibi, Yüce Allah tarafından hırsızlığa karşı konulan caydırıcı müeyyideler, dini, rengi, cinsi, ırkı ne olursa olsun, bütün insanların mallarının korunmasına yöneliktir. Her dönemde olduğu gibi, günümüzde de Kur'an'ın hırsızlığa karşı koyduğu bu ceza hakkında ileri geri konuşup olumsuz kanaat belirtenler olmaktadır. Fakat bunlarda hiç biri, çıkıp bu konuda daha caydırıcı bir çözümü ortaya koyamamaktadır. Nitekim, Kur'an'ın dışındaki sistemlerin ortaya koyduğu uygulamaların hiç biri, bugüne kadar caydırıcı olamamıştır. Bu yüzden, hırsızlık suçundan hapis hanelere girenler, orada bu işin inceliklerini öğrenmektedirler ve çıktıktan sonra, daha büyüğünü yapmaktadırlar.

Bir de, bu âyetlerde anlatılan el kesme olayının bir çok şartı vardır. Ahlâkî bir hastalık olan hırsızlıktan tövbe edenin elinin kesilip kesilmeyeceği de tartışma konusudur. Bu konu, daha çok fıkıh ilmi ile ilgili olan bir meseledir. Fıkıh ve tefsir kaynaklarında, bu konudaki görüşlere genişçe yer verilmektedir.¹²⁵

İfade etmeye çalıştığımız gibi, hırsızlığı önleme istikametinde dile getirilen bu müeyyideler, tüm insanların malını korumaya yöneliktir.

İnsan hakları ile ilgili olarak açıklamaya çalıştığımız bu beş madde, tarih boyunca bütün peygamberlerin temel hedefi olduğu gibi, Hz. Muhammed'in

¹²³ ez-Zamahşeri, el-Keşşaf, II, 51 vd.

¹²⁴ el-Maide 5/38, 39.

¹²⁵ Bu konuda daha geniş bilgi için bakınız: et-Taberi, Cami, VI, 311 vd.; Süleyman Ateş, Kur'an-ı Kerim Tefsiri, İstanbul 1995, II, 781 vd.

(s.a.v.) de, öncelikli hedeflerinden sayılmaktadır. O, bir hadiste, bu beş madde hakkında özet olarak şu bilgileri vermektedir:

“Malı uğruna öldürülen, şehittir. Kim canını, dinini, ehlini (ailesini), ırz ve namusunu korumak için mücadele ederken öldürülürse, o şehittir.”¹²⁶

Ayrıca, insan hakları konusunda açıklamaya çalıştığımız bu beş madde, insan hakları kapsamına giren her meseleyi kapsamaktadır. İnsan hakları çerçevesinde ele almak istediğimiz her konu, mutlaka bu maddelerden birinin çerçevesi dahilinde bulunmaktadır.

3. İnsan Hakları İle İlgili Bazı Görüşler

Kur'an'ın hemen her yerinde insan haklarını aramak ve âyetleri bu istikamette yorumlamak mümkündür. Hemen hemen bütün ibadetlerde, insan hakları ile ilgili hikmetler aranabilir.

Hz. Muhammed (s.a.v.) de, pek çok hadiste insan hakları üzerinde durmuştur. Ebu Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Muhammed (s.a.v.) bir gün ashabına:

“Müflis kimdir, biliyor musunuz?” dedi.

“Bizce müflis, parası ve malı olmayan kimsedir” dediler. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

“Benim ümmetimin müflisi o kimsedir ki, kıyamet gününde namaz, oruç ve zekatla gelir. Fakat şuna sövmüş, şuna iftira etmiş, şunun malını yemiş, bunun kanını dökmüş ve şunu dövmüştür. Bundan dolayı onun ibadet ve iyilikleri tükenirse, hak sahiplerinin günahları ona yüklenir. Sonra o kimse Cehennem atılır.”¹²⁷

Hz. Muhammed (s.a.v.) bu hadiste, herhangi bir sûrette başkasına zararlı olan kişinin, onun hakkını çiğnemiş olduğunu, ahirette mutlaka bunun karşılığını ödeyeceğini ve bu şekilde kul hakkına tecavüz edenlerin gerçek müflis olduklarını açıklamıştır.

Yine Hz. Muhammed'in (s.a.v.), “Sizden biri, kendi şahsı için istediğini kardeşi için istemedikçe, hakiki manada iman etmiş olamaz”¹²⁸ anlamındaki hadisi, bir nevi, insan haklarının özeti durumundadır. Âlimlerin bir kısmı, bu

¹²⁶ Buhari, Mezalim, 33; Ebu Davud, Sünneh, 32; Tirmizi, Diyat, 22; Nesai, Tahrim, 24; İbn Hanbel, I, 190.

¹²⁷ Müslim, Birr, 60; İbn Hanbel, II, 303, 334, 372.

¹²⁸ Müslim, İman, 71, 72; Buhari, İman, 7; Tirmizi, Kıyame, 59; Nesai, İman, 19, 33; İbn Mace, Mukaddime, 9; Darimi, Rikak, 29; İbn Hanbel, III, 176, 177.

hadisteki kardeş kelimesini, Müslüman kardeş olarak yorumlamışlardır. Diğer bazı âlimler ise, bütün insanların, Adem ile Havva'nın çocukları olduğunu, dolayısıyla bu hadiste söz konusu olan kardeş kelimesinin, insan olarak kardeş anlamına geldiğini söylemişlerdir.¹²⁹ Nitekim Hz. Muhammed (s.a.v.) de, bu hadiste kardeş derken, bu kardeşliği, Müslüman veya mümin kardeş diye sınırlandırmamıştır.

Bu hadiste söz konusu olan “iman” kavramı, “emn”, “eman”, “emniyet” ve “emanet” gibi kavramlarla aynı kökten gelmektedir ve bu kavramlar, birbirine yakın manaları ifade etmektedirler.¹³⁰ Bu kavramların, genel olarak ifade ettiği emniyet ve güvenin insanlar arasında meydana gelebilmesi, bu hadiste ifade edildiği gibi, her insanın, kendine arzu ettiği şeyleri diğer bütün insanlara istemesi ve kendisi için istemediği şeyleri de hiç kimse için istememesi ile gerçekleşebilir. Arzu edilen bu güvenin, insanlar arasında meydana gelmesinin daha güzel, açık ve net bir yolu yoktur. Hz. Muhammed (s.a.v.) bu hadiste, insanda kamil bir imanın meydana gelmesini, bu şekilde insan haklarına riayet etmeye bağladığı gibi, İslâmı da buna bağlamıştır: “Kendi nefsin için arzu ettiğin şeyleri, insanlar için istemedikçe, Müslüman olamazsın!”¹³¹ Bu hadiste bildirildiğine göre, herhangi bir kişinin Müslüman olması, o kişinin kendi şahsı için arzu ettiği her türlü insan haklarını, diğer bütün insanlar için de arzu etmesiyle mümkün olabilir. Görüldüğü gibi bu hadiste, bütün insanların hakkı gündeme getirilmiştir.

Bu iki hadisin manası istikametinde, bu konuda şöyle bir kanaati belirtmemiz mümkündür: Bir kişi, kendi dini inancına, genel olarak fikir ve düşüncesine, diline, kültürüne, malına, canına, namusuna, kısacası her türlü maddî ve manevî değerlerine tanıdığı hak, hukuk ve hürriyeti, eşit ölçüde bütün insanlara tanımadıkça, ne imanı olur ne de İslâmı olur! İman ve İslâm, kendimiz için arzu ettiğimiz her türlü hak, hukuk ve güzellikleri, diğer bütün insanlar için arzu etmemizle meydana gelebilir. Bu hadislerden anlaşıldığı kadarıyla, imanın da İslâmın da ilk şartı, bu şekilde insan haklarına riayet etme şeklinde yorumlanabilir. Zaten iman ile İslâmın kelime olarak ifade ettiği emniyet, barış ve güven de, ancak bu şekilde insanlar arasında meydana gelebilir. Nitekim İncil’de de, bu anlamı ifade eden cümleler vardır: “Sana yapılmasını istemediğin şeyi, sen de başkalarına yapma.”¹³² Yine İncil’deki, “Nas’ın size nasıl davranmasını istiyorsanız, siz de onlara karşı öyle davra-

¹²⁹ Muhammed b. Allan, Delilu'l-Falihin, Beyrut tsz., II, 23.

¹³⁰ İbn Manzur, Lisanu'l-Arap, XIII, 21.

¹³¹ Tirmizi, Zühd, 2; İbn Mace, Zühd, 24; İbn Hanbel, II, 310; III, 473; IV, 70, 77.

¹³² Thomas Hobbes, Leviathan, trc. Semih Lim, İstanbul 2001, s. 97.

nın! İşte budur şeriatın ve nebilerin tebliğinin özü!”¹³³ ifadesi, aynı manayı ortaya koymaktadır. Hıristiyanlar, insan hakları konusunda İncil’de bulunan bu hükümleri bir yere kadar uygulamaktadırlar. Müslümanlar ise, yukarıdan beri bu konuda sıraladığımız âyet ve hadislere uymamaktadırlar. Çünkü Müslümanlar, adalet ve insan haklarını, gidip Batının başkentlerinde aramaktadırlar. Şayet Müslümanlar, bu konuda Kur’an ve sünnete uygun hareket etselerdi, Batılılar gelip adalet ve insan haklarını İslâm âleminin başkentlerinde arayacaklardı.

Yunus Emre de, yukarıda manaları üzerinde durduğumuz hadislerin ışığında insan haklarını şiir halinde şöyle dile getirmiştir:

*Kendine ne sanırsan,
Ayrığa da onu san!
Dört Kitabın manası,
Budur eğer var ise!*¹³⁴

Batılı araştırmacı, Thomas Hobbes de, “Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti” adlı kitabında bu konu üzerinde genişçe durmuştur; kitabının bir yerinde özgürlüğü, dış engellerin yokluğu olarak tanımlamaktadır.¹³⁵ O, kitabının başka bir yerinde, insanın tabii haklarını tabiat kanunları ile tanıtmaya çalışmaktadır: “Doğa yasaları değişmez ve ebedidir; çünkü adaletsizlik, nankörlük, küstahlık, kibir, haksızlık, adam kayırma ve buna benzer şeyler, asla yasal kılınamaz.”¹³⁶ Hobbes’ın bu ifadelerinde belirttiği gibi, tabiat kanunlarında bir düzen vardır. Bu düzen içinde hiçbir bitki, diğerinin hakkını ihlal etmemektedir. İşte insanlar için de en uygun olan şey, böyle bir düzenin yürürlüğe konmasıdır.

Dini kaynaklarımıza göre insan, kendisi ile Allah arasında olan bir kusura dolayla tövbe edince, tövbesinin makbul olması için üç şart vardır:

1. İşlediği günahı terk etmek.
2. Bu günahı, daha önce işlediğinden dolayı pişman olmak.
3. Bu günahı bir daha işlemeyeceğine dair Allah’a söz vermek.

¹³³ Matthaüs İncili , VII, 12; Hüseyin Hatemi, İslâmda İnsan Hakkı ve Adalet Kavramı, Doğu ve Batı’da İnsan Hakları, Ankara 1996, s. 8.

¹³⁴ Hatemi, İnsan Hakları, s. 6.

¹³⁵ Hobbes, Leviathan, s. 96.

¹³⁶ Hobbes, Leviathan, s. 116.

Şayet insanın işlediği günah, kendisi ile Allah arasında olan bir günah değil, kul hakkı ile ilgili olan bir günah ise, bundan tövbe edince, burada saydığımız üç şartı yerine getirmesi, yeterli sayılmamaktadır. Bunlara ilaveten dördüncü bir şart olarak da, maddî veya manevî açıdan hakkına tecavüz ettiği kişi veya kişilerle de helalleşmesi gerekir. Çünkü kul, hakkını affetmedikçe, Allah affetmez.¹³⁷ Bu durum, İslâm dininin insan haklarına ne derece önem verdiğini ortaya koymaktadır.

Çalışmamızın giriş kısmında da anlattığımız gibi, insan hakları ile ilgili çok çeşitli yazılar yazılmaktadır. Ancak bu konuda yazılan makale ve kitapların çoğunluğunda konunun temelini inilmemekte, ana gayeden uzak, bu konuya çözüm getirmeyen boş şeylere çokça yer verilmektedir. Mesela bu konuda yazılan bazı kitaplara bakıyorsunuz, “mülk edinme hürriyeti, evlenme hürriyeti, işyeri açma hürriyeti” ve benzeri başlıkları görüyorsunuz ve bu gibi başlıkların altında, uzun uzadıya yazılara yer verilmektedir. Kanaatimizce bu gibi başlıklar ve bu başlıkların altında yazılan yazılar, konunun özünü ortaya koymamaktadır. Bütün bunların yerine, özet olarak şunu söylemek gerekir: “Sen, kendin için hak ve iyilik olarak neyi istiyorsan, bütün insanlar için de aynı şeyi istemen gerekir ve kendin için istemediğin hiçbir zulüm ve kötülüğü, başkası için de istememen icap eder.” Bu gibi ifadeler, yukarıda söz konusu ettiğimiz başlıklar altında yazılıp çizilenlerin tümünü kapsamaktadır ve her şeyi daha net bir şekilde ifade etmektedir. Bunu, birkaç örnekle izah etmek istiyoruz: Sen, dini inancına herhangi bir engelin getirilmesini hoş karşılıyor musun? Bu soruya elbette “hayır” diyeceksin. Öyleyse hiçbir insanın dini inancına engel getirilmemelidir. Çünkü her insan, inancını yaşamakla mutlu olmaktadır ve bu mutluluğu yaşamak, her insanın tabii hakkıdır. Sen, malına, canına veya namusuna kötü gözle bakılmasını ve zararlı olunmasını arzu eder misin? Elbette hayır. Öyleyse bütün insanların malına, canına veya namusuna kötü gözle bakılmasını ve zararlı olunmasını. Yine sen, dilinin, kültürünün yasaklanmasından rahatsız olmaz mısın? Böyle bir uygulamayı hoş görür müsün? Tabi ki hayır. Öyleyse diğer bütün insanların diline ve kültürüne herhangi bir engel ve yasak getirilmesin; onlara da, eşit şekilde hak ve hürriyet tanınsın! İşte İslâm ve iman, bu şekilde kişinin her konuda kendine tanıdığı hak ve hürriyeti, diğer bütün insanlara tanımasıdır.

¹³⁷ İbn Allan, Delilü'l-Falihin, I, 78 vd.

4. Din ve İnanç (Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Hıristiyanlara Beratı)

Bazen, Müslüman olmayan Batılı araştırmacılar bile, İslâmın insan haklarına verdiği önemi itiraf etmektedirler. Örnek olarak Mith piskoposu tarafından kaleme alınan “Doğu ile Öteki Memleketlerin Sıfatları” adlı eserden, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Sina rahiplerine ve genel olarak Hıristiyanlara verdiği beratı aynen alıyoruz:

1. Her kim bu antlaşma hükümlerine karşı gelirse, Allah'ın andına karşı gelmiş olur ve kim olursa olsun, lanete hak kazanır.
 2. Rahiplerden herhangi birisi, gezerek bir dağ, tepe, köy, deniz, çölde, bir manastır, kilise veya tapınakta yerleşirse, korunacak; kendisine her türlü kolaylıklar gösterilecek; malı ve canı himaye edilecektir.
 3. Bunlardan vergi veya cizye alınmayacak, böyle bir şeyi vermeye zorlanmayacaktır.
 4. Bunların hakimleri ve valileri değiştirilmeyecek, bu memurlar görevlerinden azledilmeyeceklerdir.
 5. Gezi sırasında bunlar, bir saldırıya uğramayacaklardır.
 6. Bunlar, kendilerine ait kiliselerden çıkarılmayacaklardır.
 7. Bunların hakimleri, valileri, zahitleri, müritleri ve hizmetçileri, herhangi bir vergiye bağlanmayacaktır.
 8. Bu antlaşmaya saldıranlar, Allah'ın emrine saldırmış olurlar.
 9. Dağ başlarında tek başlarına bir hayat geçirenler, vergi ve aşara bağlı değildirler.
 10. Ürünlerin bereketli zamanlarında, halk bunlara bir pay vermelidir.
 11. Savaş zamanlarında bunlar, oturdukları yerlerden çıkarılmayacaklar; savaşa katılmaya zorlanmayacaklar ve kendilerinden herhangi bir şey istenmeyecektir.
- (Bu maddeler, rahiplere dokunan her şeyi içine aldığı gibi, aşağıdaki maddeler de, bütün Hıristiyanlara özgü işlemleri anlatmaktadır.)
12. Oturma yerleşmiş olan Hıristiyanlar, ticaret ve zenginlik sahipleri vergi verirler.
 13. Hıristiyanlardan başka bir şey alınmaz.
 14. Eğer bir Hıristiyan kadın bir Müslüman erkekle evlenecek olursa, kocası onun kiliseye gidip inancına göre ibadet yapmasına engel olmayacaktır.
 15. Hıristiyanlar, kiliselerini onarmaktan alı konmayacaklardır.
 16. Bu şartları tutmayanlar, Allah'ın emirlerine karşı gelmiş sayılırlar.

17. Bunlara karşı bir kimse silah taşımayacak; Müslümanlar onları savunacaklardır.

18. Müslümanlar, bu antlaşmanın hükümlerine süresince uyacaklardır.

Bu antlaşmaya, sahabelerin en seçmeleri, tanık olarak imzalarını koymuşlardır.¹³⁸

Hiz. Muhammed'in (s.a.v.) Hıristiyanlara tanıdığı ve sahabelerin ileri gelenlerinin de altını imzaladıkları bu maddelerde, en başta Peygamberin yaptığı bu antlaşma hükümlerine karşı gelenlerin, Allah'ın adına karşı gelmiş oldukları belirtilmektedir. Bu ifade, maddeler arasında birkaç defa tekrar edilmektedir. Çünkü Yüce Allah Kur'an'ı göndermiş; Hiz. Muhammed (s.a.v.) de onu insanlara tebliğ etmiş, yorumlayıp açıklamış ve onun sosyal hayattaki tatbikatına önderlik etmiştir. Dolayısıyla onun antlaşmaları ve benzeri davranışları, Kur'an'ın hükümlerinin çerçevesi dahilindedir.

Ondan sonraki maddelerde, tüm Hıristiyanların özellikle onların din ve ilim adamlarının her zaman ve her yerde her türlü güvencelerinin sağlanması istenmektedir. Ayrıca bu kişilerden herhangi bir verginin alınmaması, hatta ürünlerin bereketli olduğu zamanlarda, bunlara bir payın verilmesi emredilmektedir.

Ayrıca bu maddelerde, mabetlere hiçbir sûrette dokunmamanın gereği üzerinde durulmakta ve bu çeşit insan haklarına belli bir zaman ve mekanda değil, her zaman ve her yerde riayet etmenin icap ettiği haber verilmektedir.

Bu antlaşmada yer alan maddeler, Hiz. Muhammed'in (s.a.v.) insan haklarına ne derece önem verdiğini açıkça ortaya koymaktadır; ayrıca Müslüman olmayan kişiler de, bu gerçeği itiraf etmektedirler.

C. BEDİÜZZAMAN VE İNSAN HAKLARI

Merhum Bediüzzaman, hayatı boyunca Kur'an'daki iman hakikatlerini anlattı. Onun anlatmak istediği iman, hakiki imandır. Hakiki iman da, yukarıda anlatmaya çalıştığımız gibi, Kur'an ve sünnetteki açıklamalara göre, her anlamda insan hak ve hürriyetlerine riayet etmeyi gerektirmektedir. Bediüzzaman risalelerinde imanın hakikatlerini anlatırken, zaman zaman insan hak ve hürriyetleri ve sosyal hayatta insan eşitliği üzerinde durmuştur. Biz, burada onun insan eşitliği, hak, hürriyet ve adalet kavramları hakkındaki görüşlerinden bazı örnekler vermeye çalışacağız.

¹³⁸ Lord John Davenport, Hiz. Muhammed ve Kur'an-ı Kerim, trc. M. S. S. P. Ankara 1967, s. 99 vd.

1. Eşitlik İlkesi

Merhum Bediüzzaman, risalelerinde insan eşitliliğine son derece önem vermiştir. O, “İbadet camiinde şah ve geda birdir. Müsavat hakiki düsturdur. Zira en ekrem, en muttakidir ve en muttaki, en mütevazıdır”¹³⁹ derken, birkaç noktaya birden işaret etmiştir. Önce sosyal hayatta cami ve benzeri ibadethanelerde meydana gelen eşitliğe dikkat çekmiştir.

Bediüzzaman’ın burada işaret ettiği gibi, insanlar ibadet için bir araya geldikleri zaman, birinin diğerine karşı herhangi bir üstünlüğü söz konusu olmamakta ve herkes yanındakilerle eşit bir konumda bulunmaktadır. Namaz için saf bağlayan işçi ile patron, amir ile memur, zengin ile fakir, yan yana durmakta, eşit seviyede bulunmakta, hiç birinin diğerinden farklı bir pozisyonu, kale alınmamaktadır. Hatta bazen ibadethaneye önce giden işçi, memur, şoför veya hizmetçi ön saflarda yer alır ve ondan sonra gelen patron, amir veya zengin arka safta yer alır; işçisinin, hizmetçisinin, memurunun veya şoförünün arkasında durur ve secdeye giderken başı, önündekinin ayağına varır. Orada hiç kimse, “Ben amirim, zenginim, patronum; onun için öne geçeceğim; benim şoförüm, memurum, işçim veya hizmetçim benim arkamda durup ibadet etsin!” diyemez ve demeye de hakkı yoktur. Hac ibadetinde, bu eşitliğin daha geniş kapsamlı örneği yaşanmaktadır. Kabe’nin çevresinde veya Arafat meydanında insanlar toplanıp bir araya gelince, orada kadın, erkek, zengin, fakir, amir, memur, kral, komutan, zenci, beyaz veya benzeri ayrımların hiç biri söz konusu olmamaktadır. Orada herkes, Allah’ın huzurunda eşittir.

Buradaki açıklamasında, önce bu eşitlik ilkesine işaret eden Bediüzzaman, ondan sonra eşitliğin, insanlar arasında hakiki ölçü olduğunu söylemiş ve ardından da üstünlüğün, takvada ve tevazuda olduğunu açıklamıştır. O, bu açıklamayı, yukarıda yer verdiğimiz, “*Ey insanlar! Şüphesiz Allah, hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olmaktadır. Şüphesiz Allah, hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olmaktadır.*”¹⁴⁰ mealindeki âyetin anlamı çerçevesinde yapmıştır.

Ayrıca Bediüzzaman, yukarıdaki açıklamalarından anlaşıldığı gibi, bu âyette geçen takvayı tevazu olarak yorumlamıştır.

¹³⁹ Bediüzzaman Said Nursî, İctimai Reçeteler, Tenvir Neşriyat, İstanbul 1990, II, 143 vd.; Hutbe-i Şamiye, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 2000, s. 83.

¹⁴⁰ el-Hucurat 49/13.

Bediüzzaman, risalelerinin başka bir yerinde eşitlik ilkesine şöyle bir açıklık getirmiştir: “Hem de şu içtimai sistemdeki damar-ı zulmün bir mecra-sı da şudur: Yüksek tabakada birinin öldürülmesiyle, çok seneler matem tutulur. Halbuki, onun cinayetiyle tabaka-i avamda yüzer, belki binler kişi telef olsa, bir iki günde unutulur. Şu ise, adalet-i Kur’aniyeye zıttır. Bir şah, bir gedayı öldürse, şeriat kısasa hükmeder, ikisini bir görür.”¹⁴¹ Bediüzzaman bu açıklamasında, sosyal hayatta eşitlik ilkesini çiğnemenin ve bu nedenle insanlar arasında ayırımında bulunmanın zulüm ve adaletsizlik olduğunu söylemiştir. Onun bu açıklamasına göre Kur’an adaleti, hiçbir sûrette insanlar arasında ayırımı uygun görmemekte ve daima eşitlik prensibini ön planda tutmaktadır. İnsanlar arasında uygulanan kısas ve benzeri cezai müeyyideler, Kur’an’ın ve dolayısıyla İslâmın ileri sürdüğü eşitlik ilkesinin birer delilidir.

2. Hak Kavramı

Bediüzzaman, hak kavramı hakkında şöyle bir açıklamada bulunmuştur: “Cemi’ kuvvetimle derim ki, ceridelerde neşrettiğim umum makalatımdaki hakaika nihayet derecede musırrım. Şayet zaman-ı mazi canibinden, asr-ı saadet mahkemesinden adaletname-i şeriatla davet olunsam, neşrettiğim hakai-kı aynen ibraz edeceğim. Olsa olsa o zamanın ilcaatının modasına göre bir libas giydireceğim. Şayet müstakbel tarafa, üç yüz sene sonra tenkidat-ı ukala mahkemesinden tarih celpnamesiyle celp olunsam, yine bu hakikatleri tevsi’ ve imbisat ile çatlayan bazı yerlerini yamalamakla beraber, taze olarak orada da göstereceğim... Demek hakikat, tahavvül etmez. Hakikat, haktır. (Elhakku ya’lu ve lâ yû’lâ aleyhi = Hak yücelir, hiçbir şey onun üzerine yüceltilmez).”¹⁴²

Merhum Bediüzzaman’ın bu açıklamalarına göre hak, her zaman için önemlidir; zaman ve mekanın değişmesiyle öneminden hiçbir şeyi kaybetmez. Hak, önemi münasebetiyle daima üstündür, hiçbir şey hakkın üstünde olamaz. Bediüzzaman, yukarıdaki açıklamalarında hak kavramının bu önemini güzel bir şekilde ifade ederek ortaya koymuştur.

Ayrıca Bediüzzaman, “Menfaat-ı şahsiyesine hasr-ı nazar eden, insanlıktan çıkar, masum olmayan cani bir hayvan olur”¹⁴³ demek sûretiyle, kişisel menfaatini ön planda tutarak başkasının hakkını çiğneyen kişileri, ağır bir dille tenkit etmiştir. Bir de Bediüzzaman, “Hukuk-u umumiye içinde hami-

¹⁴¹ Bediüzzaman, İctimai Reçeteler, I, 197.

¹⁴² Bediüzzaman, İctimai Reçeteler, I, 60.

¹⁴³ Bediüzzaman, İctimai Reçeteler, II, 119; Hutbe-i Şamiye, s. 51.

yet-i diniye esas olmalıdır”¹⁴⁴ diyerek, tüm insanların hukukunun önemine dikkat çekmiştir.

3. Hürriyet

Bediüzzaman hürriyete seslenirken, “Sen olmasaydın, ben ve umum millet zindan-ı esarete kalırdık”¹⁴⁵ demiştir. O, bu ifadesi ile, insan hak ve hürriyetine işaret ederek, bunun dışında herhangi bir kurtuluş yolunun bulunmadığını vurgulamak istemiştir. Onun bu ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla, toplumda sosyal adaleti temin etmenin başka herhangi bir yolu yoktur. Dolayısıyla insanlar, mutluluğu yakalamak için eninde sonunda Kur’an yoluna, insan hak ve hürriyetlerinin saygı gördüğü yola döneceklerdir. Çünkü insan mutluluğunu yakalamanın başka yolu yoktur. Nitekim merhum Bediüzzaman, daima bir hürriyet aşığı olarak yaşamış ve insanın, fitratı itibariyle hürriyetsiz yaşayamayacağını dile getirmiştir.¹⁴⁶

Bediüzzaman hakkında araştırma yapan ilim ehli, onun daima hürriyet mücadelesi içerisinde bulunduğunu dile getirmişlerdir.¹⁴⁷

Bediüzzaman, risalelerinin başka bir yerinde hürriyet hakkında şu açıklamada bulunmaktadır: “Müslümanların kuvveti, yalnız hürriyet-i şer’iyyedir. Yani, insaniyete layık en yüksek kemalata olan hayat-ı içtimaiye-i İslâmiyedeki saadetlerinin anahtarı, meşveret-i şer’iyyedir. *Ve emruhum şura beynehüm (İşleri, aralarında şura yani danışma iledir)*¹⁴⁸ âyet-i kerimesi, şurayı esas olarak emrediyor. Evet nasıl ki, nev’-i beşerdeki telahuk-u efkâr unvanı altında asırlar ve zamanların tarih vasıtasıyla birbiriyle meşvereti, bütün beşeriyetin terakkiyatı ve fününun esası olduğu gibi, en büyük kıta olan Asya’nın en geri kalmasının bir sebebi, o şura-yı hakikiyeyi yapmamasıdır.

“Asya kıtasının ve istikbalinin keşşafı ve miftahı, şuradır. Yani, nasıl fertler birbiriyle meşveret eder; taifeler, kıtalar dahi o şurayı yapmaları lazımdır ki, üç yüz belki dört yüz milyon İslâmın ayaklarına konulmuş çeşit çeşit istibdatların kayıtlarını, zincirlerini açacak, dağıtacak meşveret-i şer’iyye ile şehamet ve şefkat-i imaniyeden tevellüd eden hürriyet-i şer’iyye, adab-ı şer’iyye ile süslenip garp medeniyet-i sefihanesindeki seyyiatı atmaktır.”

¹⁴⁴ Bediüzzaman, İctimai Reçeteler, II, 122; Hutbe-i Şamiye, s. 55.

¹⁴⁵ Bediüzzaman, İctimai Reçeteler, I, 82; II, 151.

¹⁴⁶ Bediüzzaman, Münazarat, Yeni Asya Neşriyat, s. 85.

¹⁴⁷ Bakınız: Azra Kasumoviç, Kur’an’ın Mesajında ve Bu Mesajı Takip Eden Bediüzzaman’ın Eserlerinde Hürriyet-i Şer’iyye, Uluslararası Bediüzzaman Sempozyumu – IV, İstanbul 1998, s. 98.

¹⁴⁸ eş-Şura 42/38.

“Allah’a hakiki abd olan, başkalarına abd olamaz. Birbirinizi –Allah’tan başka– kendinize Rab yapmayınız. Yani, Allah’ı tanımayan, her şeye, herkese nispetine göre bir rububiyet tevehhüm eder, başına musallat eder. Evet hürriyet-i şer’iyye, Cenab-ı Hakkın Rahman, Rahim tecellisiyle bir ihsanıdır ve imanın bir hassasıdır.”¹⁴⁹

Bediüzzaman, burada hürriyetin sosyal hayattaki önemini açıklamış, İslâm âleminin ancak sağlıklı bir hürriyet ile kurtulacağına işaret etmiş ve hürriyet mefhumunun iman ile olan yakınlığını dile getirmiştir. Onun dediği gibi Müslümanların, iman çerçevesi dahilindeki hürriyetten daha üstün herhangi bir kuvvetleri düşünülemez.

Bediüzzaman, inançsızlık, anarşi ve istibdadı bir kefedeyse; asayiş, hürriyet, adalet ve inancı ise, başka bir kefedeyse değerlendirmiştir.¹⁵⁰ Bediüzzaman başka bir yerde hürriyeti, hamiyet ve muhabbet gibi güzel hasletlerle de bir arada değerlendirmiştir.¹⁵¹

4. Adalet Prensibi

Bediüzzaman’a, “Alem-i İslâm’daki ihtilafı tadil edecek çare nedir?” diye sorulmuş. O, bu soruya şu cevabı vermiştir: “Evvela, muttufakun aleyh olan makasid-i aliyeye nazar etmektir. Çünkü, Allah’ımız bir, Peygamberimiz bir, Kur’an’ımız bir... Zarurat-ı diniyede umumumuz müttefik... Zarurat-ı diniyeden başka olan teferruat veya tarz-ı telakki veya tarik-i tefehhümdeki tefâvüt, bu ittihat ve vahdeti sarsamaz, racih de gelemez. *Elhubbu fillah velbuğdu fillah* (Allah için sevmek, Allah için buğz etmek)¹⁵² düstur tutulsa, aşk-ı hakikat hareketımızda hakim olsa –ki zaman dahi pek çok yardım ediyor– o ihtilafat sahih bir mecraya sevk edilebilir.

“Esefa; gaye-i hayalden tenasi veya nisyan olmakla, ezhan ‘ene’lere dönüp etrafında gezerler. İşte gaye-i hayal, maksad-ı ali bütün vücuhuyla meydana atılmıştır.”¹⁵³

Bediüzzaman, burada makasid-i aliye diye bahsettiği yüce gayeleri, makasid-i Kur’an’ın esasları veya dört asli unsur adını vererek, “Tevhit, nübüvvet, haşir ve adalet” şeklinde sıralamıştır.¹⁵⁴

¹⁴⁹ Bediüzzaman, Hutbe-i Şamiye, s. 52 vd.

¹⁵⁰ Bakınız: Bediüzzaman, Şualar, Tenvir Neşriyat, İstanbul tsz., s. 250.

¹⁵¹ Bediüzzaman, Muhakemat, Sözler Yayınevi, İstanbul 1977, s. 136.

¹⁵² Ebu Davud, Kitabü’s-Sünne, 4599.

¹⁵³ Bediüzzaman, İctimai’ Reçeteler, I, 195 vd. Dört unsur için bkz. İşaratu’l-İcaz (el yazması), s. 13; İşaratu’l-İcaz (Arapçası), Nur Matbaası, Ankara 1959, s. 2.

Prof. Dr. Khalil Muhammed al-Daghamin, Bediüzzaman'ın "Tevhid, nübüvvet, haşır ve adalet" ile ilgili düşüncelerini yorumlarken, önce diğer bazı âlimlerin adaletin önemi hakkındaki açıklamalarına değinmiş ve ardından, Bediüzzaman'ın adalet anlayışı hakkında geniş bilgi vermiştir. Onun, Bediüzzaman'ın adalet anlayışı ile ilgili yorumlarından bazı alıntılar şöyledir:

"Nursî, adalet maksadının önemini vurgulamak için İmam Azam Ebu Hanife'nin Allah-u Teala'nın ism-i azamı olarak Adl ve Hakem isimlerini benimsediğini nakleder.¹⁵⁵

"Adalet maksadının hangi nedenlerden dolayı maksad-ı Kur'an'a dahil edildiği hususunda ulemanın düşünceleri farklılık arz eder. Mütefekkir Üstad Bediüzzaman Nursî, niçin adalet üzerinde ısrarla durduğunu açık bir şekilde dile getirir: Dinsiz sistemler altında insanların hayatlarında zulmün hakim olmasının ve toplumda fesat ve ahlâk bozukluğunun yaygınlaşmasının sebebi, kainatın intizamının esası olan adaletin bulunmamasıdır. Öyle görünüyor ki, Jön Türkler zamanındaki zulmün hakimiyeti, Nursî'yi adalet üzerine yoğunlaşmaya sevk etti. Nursî'nin nazarında devletin esası adalet, şura ve kuvveti kanuna hasr etmekten ibarettir.¹⁵⁶

Nursî, insana, duygularına, ümitlerine, isteklerine ve İslâm ahlâkına hayat veren adalet ve hürriyet şuurundan hasıl olan psikolojik etkiyi de görmezlikten gelmez.¹⁵⁷ Bu şuur, insana, yitirdiği itibarını İslâm medeniyetinin hakimiyeti altında geri kazandırır. İnsanın insanîyetinin ve haysiyetinin gerçekleşmesi adalettir. Adalet, öyle cami bir Kur'anî maksattır ki, etkisi sadece insanın hayatını tanzim ile sınırlı kalmaz, kainata ve varlığa hakim olan nizamı bir bütün halinde korumayı da kapsar."¹⁵⁸

al-Daghamin'in işaret ettiği gibi Bediüzzaman, adalet kavramının önemini belirtmek için bu kavramı, Yüce Allah'ın ismi olarak yorumlamıştır. Onun dediği gibi adalet, Kur'an'ın aslı gayelerindendir ve İslâm dininin hayat kaynağıdır. Adalet kavramı, insana insanîyet ve haysiyet kazandırdığı gibi, kainatın nizamını da korur.¹⁵⁹

¹⁵⁴ Ziyad Khalil Muhammed al-Daghamin, "Bediüzzaman Said Nursî'nin Düşüncesinde Makasid-ı Kur'an", Uluslararası Bediüzzaman Sempozyumu – IV, İstanbul 1998, s. 348.

¹⁵⁵ Bediüzzaman, el-Melahik, Risale-i Nur Külliyyatı, Nesil Yayınları, İstanbul 1994, s. 74.

¹⁵⁶ Bediüzzaman, el-Mektubat, s. 604.

¹⁵⁷ Bediüzzaman, Saykalü'l-İslâm, s. 466.

¹⁵⁸ al-Daghamin, Makasid-ı Kur'an, s. 353.

¹⁵⁹ Bediüzzaman, İşaratü'l-İ'caz, s. 32.

Bediüzzaman'a göre Kur'an'da geçen sırat-ı müstakim kavramı, iffetin ve şecaatin özeti olan adalettir.¹⁶⁰

Bilindiği gibi adaletin zıddı, zulümdür. İslâm dini, zulmetmeyi uygun görmediği gibi, zulme uğramayı, kişinin kendisine yapılan zulme rıza göstermeyi de uygun görmemiştir. Nitekim Hz. Muhammed (s.a.v.), “La tezlîmu vela tuzlamu! (Ne zulmediniz, ne de zulmediliniz!)”,¹⁶¹ Merhum Bediüzzaman da, bu hadisin açıklaması niteliğinde şu açıklamada bulunmuştur: “Rabîta-ı iman ile Sultan-ı Kainata (c.c.) hizmetkar olan adam, tezellüle tenezzül etmeye ve başkasının tahakküm ve istibdadı altına girmeye izzet ve şehameti imaniyesi bırakmadığı gibi, başkasının hürriyet ve hukukuna tecavüzü dahi şefkat-i imaniyesi bırakmaz.”¹⁶²

Yukarıda söylediğimiz gibi, Bediüzzaman risalelerinde Kur'an'ın daha çok iman cephesi üzerinde durmuştur. Burada da gerçek imanın, zulmetmeye ve başkasından gelen zulme rıza göstermeye razı olmadığını anlatmıştır. O, başka bir yerde bu konuya şöyle bir göndermede bulunmuştur: “İmanlı fazilet, medar-ı tahakküm olmadığı gibi, sebab-i istibdad da olamaz. Tahakküm ve tagallüb etmek, faziletsizliktir.”¹⁶³

Bediüzzaman, genel olarak insanlara hitap ederken, “Kuvvet ve cebr yerine akıl ve adaleti istimal ediniz”¹⁶⁴ demiş ve insan hakları ile ilgili olan sosyal problemlerin en güzel çözümünün zorbalıkla değil, aklı selim ve adalet ölçülerine uygun hareket etme ile mümkün olabileceğini haber vermiştir. Ona göre, toplumsal problemlerin çözümünün en güzel yolu, insan haklarına saygılı olmaktan ve bu istikamette adalet ölçüleri ile hareket etmekten geçer.

Bediüzzaman, davranışlarımızla insan haklarına riayet etmemizin her şeyde adaletle hareket etmemizin sosyal hayattaki önemini şu ifadeleriyle açıklamıştır: “Eğer biz ahlâk-ı İslâmiyenin kemalatını ef'alimizle izhar etsek, sair dinlerin tabileri elbette cemaatlerle İslâmiyete girecekler; belki küre-i arzın bazı kıt'aları ve devletleri de İslâmiyete dehalet edecekler.”¹⁶⁵

Bediüzzaman'ın bu açıklamalarından anlaşıldığı gibi Müslümanlar, sosyal hayatta insan hukukuna riayet etseler ve her türlü davranışlarında adalet ölçüleriyle hareket etseler, belki diğer dinlere mensup olan insanların ekseri-

¹⁶⁰ al-Daghamin, Makasid-ı Kur'an, s. 354.

¹⁶¹ İbn Hanbel, V, 72.

¹⁶² Bediüzzaman, İctimai Reçeteler, II, 43.

¹⁶³ Bediüzzaman, Lem'alar, Tenvir Neşriyat, İstanbul tsz., s. 171.

¹⁶⁴ Bediüzzaman, İctimai Reçeteler, II, 259; Hutbe-i Şamiye, s. 24.

¹⁶⁵ Bediüzzaman, İctimai Reçeteler, II, 101.

yetinin Müslüman olmalarına vesile olacaklardır. Nitekim Müslümanların olumsuz davranışları, gayr-ı müslimlerin İslâm dini hakkında kanaatlerinde olumsuz rol oynamaktadır. Bediüzzaman, bu ve benzeri açıklamalarıyla yalnız Türkiye'deki insanların değil, bütün İslâm âleminin, hatta bütün insanların istikbaline yönelik mesajlar vermiştir.¹⁶⁶

Şerif Mardin'in de dediği gibi Bediüzzaman, eserlerinde yalnız Türkiye'de yaşayan insanların problemleri üzerinde durmamış, konuya evrensel bakmış ve bütün insanların durumuna yani haklarının korunmasına dikkat çekmiştir.¹⁶⁷ Yine Şerif Mardin'in işaret ettiği gibi, Bediüzzaman'ın eserlerinin okuyucu üzerinde büyük bir etkisi vardır. Bu etki, onun entelektüalizminden ve dindarlığından değil, onun fikirlerinde içkin olarak bulunan insana duyulan derin saygıdan kaynaklanmaktadır.¹⁶⁸

Netice

Hayvanlardan farklı olarak sosyal bir hayat yaşayan insanların mutlu ve huzurlu bir hayat sürdürmeleri için, ekmek, su ve hava kadar, adalete de ihtiyaçları vardır.

İnsan hayatında bu derece önemli bir yere sahip olan sosyal adaletin oluşması için, toplumda insanların tabii haklarına gereken saygının gösterilmesi ve insan ayırımının yapılmaması gerekir.

Hürriyet aşığı Bediüzzaman Said Nursî, Kur'an'ın iman cephesini anlattığı risalelerinde eşitlik, hürriyet ve adalet kavramlarına geniş yer vermiştir. Ona göre hakiki iman, bu ilkelerden ayrı düşünülemez, diğer bir ifade ile bu ilkeler olmadan, hakiki iman meydana gelemez.

¹⁶⁶ Fred A. Reed, Anadolu Kavşağı, trc. Furkan Aydın, Zafer Yayın Grubu, İstanbul 1999, s. 42.

¹⁶⁷ Şerif Mardin, "Said Nursî'nin Yaşamı ve Düşüncesi Üzerine Notlar", Yolların Ayrılış Noktasında İslâm, Gelenek yayıncılık, İstanbul 2003, s. 84.

¹⁶⁸ Mardin, Notlar, s. 79.